

**DECRETUM PISANUM
DE AUGENDIS HONORIBUS
LUCII CAESARIS**

**DECRETUM PISANUM
DE HONORIBUS GAI CAESARIS**

UCHWAŁY WŁADZ MIASTA PIZY
W SPRAWIE POŚMIERTNEGO
UHONOROWANIA
LUCJUSZA I GAJUSZA CEZARÓW

FONTES HISTORIAE ANTIQUAE

Zeszyty Źródłowe do Dziejów Społeczeństw Antycznych

pod redakcją

LESZKA MROZEWICZA

MARII MUSIELAK

Zeszyt XXXVI

DECRETUM PISANUM DE AUGENDIS HONORIBUS
LUCII CAESARIS

DECRETUM PISANUM DE HONORIBUS
GAII CAESARIS

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**DECRETUM PISANUM
DE AUGENDIS HONORIBUS
LUCII CAESARIS**

**DECRETUM PISANUM
DE HONORIBUS GAII CAESARIS**

**UCHWAŁY WŁADZ MIASTA PIZY
W SPRAWIE POŚMIERTNEGO
UHONOROWANIA
LUCJUSZA I GAJUSZA CEZARÓW**

Przekład

MAGDALENA STULIGROSZ, PAWEŁ SAWIŃSKI

Wstęp i komentarz

LECHOSŁAW OLSZEWSKI, PAWEŁ SAWIŃSKI

POZNAŃ 2018

Tekst łaciński zgodny jest z wydaniem:
J.B. Lott, *Death and Dynasty in Early Imperial Rome.*
Key Sources, with Text, Translations, and Commentary, Cambridge 2012

Recenzent: dr hab. Jakub Pigoń, prof. UW

© Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2018

Seria wydawana staraniem Instytutu Kultury Europejskiej UAM w Gnieźnie

Publikacja sfinansowana przez
Urząd Miejski w Gnieźnie

oraz Instytut Kultury Europejskiej UAM

Na okładce: Aureus, Lugdunum, lata 2 p.n.e.-4 n.e. Awers: portret Augusta, legenda:
CAESAR AUGUSTUS DIVI F PATER PATRIAE. Rewers: Gajusz i Lucjusz Cezarowie
w togach, pomiędzy nimi tarcze i włócznie, ponad ich głowami *simpulum* i *lituus*, legenda:
C L CAESARES AUGUSTI F COS DESIG PRINC IUVENT. Źródło: RIC F Aug. 206.

Projekt okładki: Ewa Wąsowska

Redaktor: Ewa Dobosz

Redaktor techniczny: Elżbieta Rygielska

Łamanie komputerowe: Reginaldo Cammarano

ISBN 978-83-232-3334-3

ISSN 1506-5898

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wydnauk@amu.edu.pl

Dział Promocji i Sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 2,75, Ark. druk. 3,375

DRUK I OPRAWA: VOLUMINA.PL DANIEL KRZANOWSKI, SZCZECIN, UL. KS. WITOLDA 7-9

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Uchwały władz miasta Pizy w sprawie pośmiertnego uhonorowania Lucjusza i Gajusza Cezarów	9
Przypisy	24
Komentarz do tekstu	25
Bibliografia	47

WSTĘP

Niespodziewana śmierć Gajusza i Lucjusza Cezarów, adoptowanych synów i przewidywanych następców Augusta, stała się powodem przyznania im przez senat i mieszkańców Imperium Romanum szeregu prestiżowych honorów pośmiertnych. Jednym z miast, które wyraziło w ten sposób współczucie i jednocześnie lojalność wobec *domus Augusta*, była Piza (ówczesna pełna nazwa: Colonia Iulia Opsequens Pisana). Do naszych czasów szczęśliwie zachowały się dwie inskrypcje zawierające teksty dekretów honoryfikacyjnych, które rada dekuriów kolonii uchwaliła na cześć zmarłych synów Augusta. Obie inskrypcje zostały odnalezione na początku XVII w. Inskrypcję Lucjusza (DPL) (il. 1) odkryto w czasie prac na terenie kompleksu Piazza del Duomo w Pizie w latach 1603-1604. Marmurowa płyta, na której umieszczono tekst dekretu, zachowała się w dwóch częściach. Górna część płyty (fr. a) ma wysokość 45,0 cm i szerokość 91,5 cm, wysokość dolnej (fr. b) wynosi natomiast 90,0 cm, a szerokość 91,5 cm. Obie płyty nie stanowią spójnej całości, brakuje bowiem części, na której znajdowało się ok. 8-9 linii tekstu. Wysokość pierwszych czterech linii tekstu inskrypcji wynosi 2,7-3,0 cm i jest większa od pozostałych, które mają 2,0-2,5 cm. Inskrypcja zawierająca tekst dekretu uchwalonego na cześć Gajusza (DPG) (il. 2) została z kolei odkryta w 1606 r. w kościele Santa Maria della Spina w Pizie, gdzie była wkomponowana w ołtarz. Podobnie jak w przypadku inskrypcji dotyczącej Lucjusza, płyta zachowała się w dwóch częściach – została złamana w linii pionowej. Wysokość obu części wynosi 157 cm, przy czym szerokość prawej płyty wynosi 72,0-74,0 cm, a lewej 10,0-13,0 cm. Brakuje nam niewielkiej części pomiędzy nimi, której szerokość (ok. 4,0 cm) pozwalała umieścić 2-3 litery. Obie inskrypcje eksponowane są obecnie na ścianie jednej z arkad cmentarza (Camposanto monumentale) wchodzącego w skład Piazza del Duomo. W jego obrębie znajduje się duża kolekcja antycznych inskrypcji i sarkofagów (Lott 2012: 44-45). Prezentowane w niniejszym tomie inskrypcje z Pizy są – obok *Senatus consultum de Cn. Pisone Patre* (dalej SCPP), *Tabula Siarensis* (dalej TS), *Tabula Hebana* (dalej TH) czy inskrypcji z Rzymu (CILVI 31200)¹ – bezcennym źródłem informacji na temat pośmiertnej honoryfi-

¹ Teksty SCPP, TS i TH zostały opublikowane wraz z tłumaczeniem i komentarzem we wcześniejszych tomach serii *Fontes Historiae Antiquae*. Zob. *Senatus consultum de Cn. Pisone patre. Uchwała senatu rzymskiego w sprawie Gnejusza Pizona ojca*, przekład i komentarz T. Fabiszak, P. Matela, P. Sawiński, red. T. Fabiszak, [*Fontes Historiae Antiquae*, z. 1, red. L. Mrozewicz, K. Ilski,

kacji członków rodziny cesarskiej oraz roli i znaczenia *domus Augusta* w ramach tworzącego się nowego porządku politycznego pryncypatu. Nie tylko w znaczący sposób wzbogacają one przekazy źródeł literackich, ale informują nas także o tym, jak funkcjonowały miasta italskie w okresie Wczesnego Cesarstwa oraz jakie były ich relacje z Rzymem (senatem, princepssem i dynastią panującą).

Niniejsze tłumaczenie dekretów z Pizy opiera się na edycji inskrypcji, którą zaprezentował John Bert Lott². W kilku miejscach dokonaliśmy zmian w tekście łacińskim. Uważamy bowiem, że niektóre partie inskrypcji zostały źle zrekonstruowane bądź są wynikiem błędów kamieniarza. Zmiany te sygnalizujemy w przypisach. Przekład został opatrzony komentarzem, który odbiega jednak zdecydowanie od formy klasycznych uwag, z jakimi spotkać się może Czytelnik w przypadku wydań źródeł antycznych. Zrezygnowaliśmy bowiem z omawiania po kolei poszczególnych *passusów* obu inskrypcji. Nasz komentarz ma charakter problemowy i odnosi się do wybranych partii tekstu, naszym zdaniem szczególnie godnych uwagi i ważnych dla zrozumienia sensu obu dokumentów. Niniejsze wydanie jest pierwszym polskim przekładem dekretów z Pizy.

Chcielibyśmy serdecznie podziękować Benedettowi Bravo oraz Witoldowi Maciejewskiemu za konsultację filologiczną. Adamowi Ziółkowskiemu dziękujemy za uwagi dotyczące komentarza. Za cenne i wnikliwe sugestie zawarte w recenzji wydawniczej dziękujemy ponadto Jakubowi Pigoniowi.

Lechosław Olszewski, Paweł Sawiński

M. Musielak], Poznań 1998; *Tabula Siarensis. Senatus consultum de honoribus meritis Germanici Caesaris. Uchwała senatu rzymskiego w sprawie uhonorowania zasług Germanika Cezara*, przekład i komentarz T. Fabiszak, M. Idczak, P. Sawiński, red. T. Fabiszak, [Fontes Historiae Antiquae, z. 2, red. L. Mrozewicz, K. Ilski, M. Musielak], Poznań 2001; *Tabula Hebana. Rogatio Valeria Aurelia de honoribus meritis Germanici Caesaris. Tablica z Heby. Wniosek konsulów Waleriusza i Aureliusza w sprawie uhonorowania zasług Germanika Cezara*, przekład T. Fabiszak, P. Sawiński, komentarz P. Sawiński, J. Wiewiorowski, [Fontes Historiae Antiquae, z. 8, red. L. Mrozewicz, M. Musielak], Poznań 2006.

² Lott 2012: 54-77. Spośród innych edycji inskrypcji z Pizy wymienić należy przede wszystkim: Marotta D'Agata 1980; Rowe 2002; Segenni 2011.

**UCHWAŁY WŁADZ
MIASTA PIZY
W SPRAWIE POŚMIERTNEGO
UHONOROWANIA
LUCJUSZA I GAJUSZA CEZARÓW**

DPL

- 1 [A(nte)] d(iem) XIII k(alendas) Octobr(es) Pisis in foro in Augusteo. Scrib(endo)
adfu(er)unt
Q(uintus) Petillius Q(uinti) f(ilius), P(ublius) Rasinius L(ucii) f(ilius) Bassus,
M(arcus) Pupius M(arci) [f(ilius)]
Q(uintus) Sertorius Q(uinti) f(ilius) Pica, Cn(aeus) Octavius Cn(aei) f(ilius)
Rufus, A(ulus) Albiu[s]
A(uli) f(ilius) Gutta. (*vacat*)

- 5 Quod C(aius) Canius C(aii) f(ilius) Saturninus II uir u(erba) f(ecit) de augendis
honoribus
L(ucii) Caesaris Augusti Caesaris patris patriae, pontificis maximi, (*vac. c. 4*)
tribu-
niciae potestatis XXV, fili, auguris, consulis designati, principi[s] iuuentu-
tis, patroni coloniae nostrae, q(uid) d(e) e(a) r(e) f(ieri) p(laceret) d(e) e(a)
r(e) i(ta) c(ensuere). (*vacat*)
Cum senatus populi Romani inter ceteros plurimos ac maximos (*vac. c. 6*)

- 10 honores L(ucio) Caesari{s}, Augusti Caesaris patris patriae, pontificis maximi,
tribu-
niciae potestatis XXV, filio, auguri, consuli designato, (*vac. c. 3*) per (*vac. c. 7*)

- 12 conse<n>sum omnium ordinum studio [---]
[-c. 9ll.-]

- 13 [-c. 3-] SINTROLUN [---]
tetur data cura C. Canio Saturnino II uir(o) et decem primis elig[endi]

PRZEKŁAD DPL

- 1 Trzynastego dnia przed kalendami październikowymi (19 IX) w świątyni Augusta, na forum w Pizie. Przy spisaniu obecni byli: Quintus Petillius, syn Quintusa; Publius Rasinius Bassus, syn Luciusa; Marcus Puppius, syn Marcusa; Quintus Sertorius Pica, syn Quintusa; Gnaeus Octavius Rufus, syn Gnaeusa; Aulus Albius Gutta, syn Aulusa; (*vacat*)
- 5 Zważywszy, że Gaius Canius Saturninus, syn Gaiusa, duumwir przemówił w sprawie poszerzenia listy zaszczytów dla Lucjusza Cezara, augura, desygnowanego konsula, przywódcy młodzieży, patrona naszej kolonii, syna Augusta Cezara, ojca ojczyzny, najwyższego pontyfika, (*vacat* ok. 4 znaków) sprawującego po raz 25 władzę trybuńską, pytając, co w tej sprawie należałoby uczynić, (*członkowie Rady*) postanowili, co następuje: (*vacat*)
Ponieważ senat ludu rzymskiego, pomiędzy innymi bardzo licznymi i najwyższymi (*vacat* ok. 6 znaków)
- 10 zaszczytami dla Lucjusza Cezara, augura, konsula desygnowanego (*vacat* ok. 3 znaków), syna Augusta Cezara, ojca ojczyzny, najwyższego pontyfika, sprawującego władzę trybuńską po raz 25, (*vacat* ok. 7 znaków)
- 12 zgodnie z jednomyślnym stanowiskiem wszystkich stanów gorliwie... (miejsce na ok. 9 linii tekstu)
- 13 (*vacat* ok. 3 znaków) SINTROLUN
aby Gaiusowi Caniusowi Saturninowi, duumwirowi, oraz dziesięciu najwybitniejszym
mężom powierzony został obowiązek wyszukania i

- 15 aspiciendique, uter eorum locus magis idoneus uideatur emendi[que] publica pecunia a priuatis eius loci q[ue]m magis probauerint; utique aput eam aram quod annis a(n)te d(iem) X[III] k(alendas) Sept(embres)p]ublice
Manibus eius per magistratus eosue, qui ibi iure dicendo pr[ae]runt, togis pullis amictos, (vac. c. 6) quibus eorum ius fasque erit eo die [eiu]s uestis habendae, inferiae mit-
- 20 tantur bosque et ouis atri infulis caerulis infulati Diis Manibus ei<us> mactentur eaeque hostiae eo loco adoleantur superque eas (vac. c. 6) singulae urnae lactis mellis olei fundantur ac tum demum facta<m> c[eteris] potestatem¹, siqui priuatim uelint Manibus eius inferias mitter[e [niue quis] amplius uno cereo unaue face coronaue mittat, dum ii qui im-
- 25 [molauer]int cincti Cabino ritu struem lignorum succendant adque [exi]nde {h}abeant; (vacat)
[Utiq(ue)] locus ante eam aram, quo ea strues congerantur componantur²,
pate<at>
[q]uoque uersus pedes XL stipitibusque robustis saepiatur, lignorumque acervos eius rei gratia quod annis ibi constituatur, cippoque grandi
- 30 secundum aram defixso hoc decretum cum superioribus decretis ad ei<us> honores pertinentibus incidatur insculptaturue; nam quod ad cetera sollemnia, quae eodem illo die uitari caueriue placuissent placerent- que, id sequendum quod de iis senatus p(opuli) R(omani) censuisset; utique
prim<o>

- 15 zbadania, które z dwóch miejsc (*pod ołtarz*) wydawać się będzie odpowied-
niejsze, oraz
wykupienia za pieniądze publiczne z rąk prywatnych tego z nich, które ocenią
wyżej; i
aby przy tym ołtarzu co roku, trzynastego dnia przed kalendami wrześniowymi
(20 VIII), na
koszt publiczny, były składane ofiary dla jego (*Lucjusza*) Manów, przez urzęd-
ników albo tych,
którzy będą tam posiadać jurysdykcję, ubranych w żałobne togi, (*vacat* ok. 6
znaków),
(*konkretnie*) przez tych spośród nich, którzy w tym dniu będą mieli prawo
nosić tego rodzaju szatę;
- 20 (*a mianowicie*) czarny byk i czarny baran przyozdobione ciemnymi wstążkami
(*niech*) będą
złożone w ofierze jego boskim Manom i w tymże miejscu w całości spalone,
a następnie
na każde z nich [*vacat* ok. 6 znaków]
należy wylać po jednym dzbanie mleka, miodu i oliwy; i wtedy dopiero po-
winno się
także umożliwić złożenie ofiary innym, którzy chcieliby prywatnie złożyć
ofiary jego Manom,
o ile nie ofiarują więcej niż jedną świecę, pochodnię lub wieniec, przy czym
ci, którzy
- 25 będą składać ofiarę krwawą, ubrani według rytu gabińskiego, niech stos drewna
podpalą, a
następnie niech odejdą; (*vacat*)
ponadto też miejsce przed tym ołtarzem, gdzie stos ten ma być wzniesiony
i ułożony,
niech pozostanie wolne dookoła na odległość 40 stóp i niech zostanie ogro-
dzone
dębowymi palami; w tym także celu należy corocznie gromadzić tu stos drewna,
a na
pokaźnym kamiennym słupie
- 30 ustawionym obok ołtarza należy wyryć lub wykuć tę uchwałę razem z wcześ-
niejszymi
uchwałami dotyczącymi jego (*Lucjusza*) uhonorowania; w odniesieniu do
pozostałych
uroczystości, co do których postanowiono lub postanowi się, że należy ich
w tym akurat dniu
unikąć, czy się ich wystrzegać, należy stosować się do tego, co senat ludu
rzymskiego

quoque tempore legati ex nostro ordine imp(eratorem) Caesare<m> Augustum
35 patrem patriae, pontificem maximum, tribuniciae potestatis XXV,
adeant petantque ab eo, uti colonis Iuliensibus coloniae Opsequenti<s>
Iuliae Pisanae ex hoc decreto ea om<n>ia facere exsequique permittat.

zadecydował w tym względzie. I niech w najbliższym czasie posłowie z naszego stanu udadzą się do Imperatora Cezara Augusta,

- 35** ojca ojczyzny, najwyższego pontyfika, sprawującego po raz 25 władzę trybun-
ską, i
poproszą go, aby pozwolił kolonistom julijskim z kolonii Opsequens Iulia
Pisana
uczynić i wypełnić wszystko to, co wynika z tej uchwały.

DPG

38 (0) [--- scribendo ad-]

39 (1) fu[e]r(unt) Q(uintus) Sertorius Q(uinti) f(ilius) Atilius Tacitus, P(ublius) Rasinius

L(ucii) f(ilius) Bassus, L(ucius) Lappius
40 (2) P(ubl(i))f(ilius)G]allus, Q(uintus) Sertorius Q(uinti) f(ilius) Alpius Pica, C(aius) Vettius L(ucii) f(ilius) Virgula, M(arcus) Herius M(arci) f(ilius) P]riscus, A(ulus) Albius A(uli) f(ilius) Gutta, Ti(berius) Petronius Ti(berii) f(ilius) Pollio, L(ucius) Fabius L(ucii) f(ilius) Bassus Se[x(tus) A]ponius Sex(ti) f(ilius) Creticus, C(aius) Canius C(aii) f(ilius) Saturninus, L(ucius) Otacilius Q(uinti) f(ilius) Panthera.

Quod [u(erba) f(icta)] sunt, cum in colonia nostra propter contentiones candidato-
ru[m m]agistratuus non essent, et ea acta sunt quae infra scripta sunt. (*vacat*)

45 (7) Cum a(n)te [d(iem) II]II nonas Apriles allatus esset nuntius C(aius) Caesarem Augusti patris patri-

ae [po]ntif(ici)s maxsumi custodis imperi Romani totiusque orbis terrarum prae-
si[dis f]ilium, diui nepotem, post consulatum quem ultra finis extremas popu-
li [Ro]mani bellum gerens feliciter peregerat, bene gesta re publica, deuicteis aut
in [fid]em receptis bellicosissimis ac maximis gentibus, ipsum uolneribus pro re

50 (12) pu[bli]ca exceptis ex eo casu crudelibus fatis ereptum populo Romano, iam designa-

tu[m i]ustissimum ac simillimum parentis sui uirtutibus principem coloniaeque
no[st]rae unicum praesidium; eaque res nondum quieto luctu, quem ex deces-

PRZEKŁAD DPG

38 (0) Przy spisaniu

39 (1) obecni byli: Quintus Sertorius Atilius Tacitus, syn Quintusa; Publius Rasinius Bassus, syn Luciusa; Lucius Lappius

40 (2) Gallus, syn Publiusa; Quintus Sertorius Alpius Pica, syn Quintusa; Gaius Vettius

Virgula, syn Luciusa; Marcus Herius Priscus, syn Marcusa; Aulus Albius Gutta, syn

Aulusa; Tiberius Petronius Pollio, syn Tiberiusa; Lucius Fabius Bassus, syn Luciusa;

Sextus Aponius Creticus, syn Sextusa; Gaius Canius Saturninus, syn Gaiusa; Lucius

Otacilius Panthera, syn Quintusa. Zważywszy, że dyskusja odbyła się, gdy w naszej kolonii nie było urzędników z powodu sporów pomiędzy kandydatami na urzędy i

przeprowadzono to co niżej jest napisane: (*vacat*)

45 (7) Kiedy czwartego dnia przed nonami kwietniowymi (2 IV) dotarła do nas wiadomość,

że Gajusz Cezar, syn Augusta, ojca ojczyzny, najwyższego pontyfika, strażnika Imperium Rzymskiego i przywódcy całego świata, wnuk boskiego (*Cezara*), po

zakończeniu konsulatu, który szczęśliwie piastował, prowadząc wojnę poza najodleglejszymi granicami imperium ludu rzymskiego, dobrze zasłużywszy się

państwu, pokonawszy lub zmusiwszy do poddaństwa najwaleczniejsze i najsilniejsze ludy, sam odniósł rany

50 (12) w służbie państwa i na skutek tego nieszczęsnego wydarzenia został przez okrutny los

wydarty ludowi rzymskiemu, już wyznaczony na princepsa, najbardziej sprawiedliwego i najbardziej podobnego pod względem cnót do swego ojca, wyjątkowy obrońca naszej kolonii; (*i kiedy*) to wydarzenie, w sytuacji gdy nie ustała

- su [L(ucii)³ C]aesaris fratris eius consulis designati, auguris, patroni nostri,
 princ[i]-
 pis [iu]uentutis colonia uniuersa suscepit, renouasset multiplicassetque
 55 (17) ma[er]orem omnium singulorum uniuersorumque, ob eas res uniuersi decu-
 rio[ne]s colonique, quando eo casu in colonia neque II uir(i) neque praefecti
 er[an]t neque quisquam iure dicundo praerat, inter sese consenserunt, pro
 ma[g]nitudine tantae ac tam improuisae calamitatis oportere ex ea die
 qu[a ei]us deces<s>us nuntiatus esset usque ad eam diem qua ossa relata atque
 60 (22) co[nd]ita iustaque eius Manibus perfecta essent, cunctos, ueste mutata templis
 qu[e d]eorum immortalium balneisque publicis et tabernis omnibus clausis,
 co[nu]ictibus sese apstinere; matronas quae in colonia nostra sunt sublugere;
 di[em]que eum, quo die C(aius) Caesar obit qui dies est a(nte) d(iem) VIII
 k(alendas) Martias, pro Alliensi
 lu[gub]rem memoriae prodi notarique in praesentia omnium iussu ac
 65 (27) uo[lun]tate cauerique ne quod sacrificium publicum neue quae suppli-
 ca[tio]nes niue sponsalia niue conuiuia publica postea in eum diem
 eo[ue d]ie, qui dies erit a(nte) d(iem) VIII k(alendas) Mart(ias), fiant
 concipiantur indican-
 tu[rue], niue qui ludi scaenici circiensesue eo die fiant spectenturue;
 ut[ique] eo die quodannis publice Manibus eius per magistratus eosue,
 70 (32) qu[i Pi]sis iure dicundo praerunt, eodem loco eodemque modo, quo
 L(ucio) C[aes]ari parentari institutum est, parentetur; (*vacat*)

- jeszcze żałoba, którą wprowadziła cała kolonia z powodu śmierci Lucjusza Cezara, jego brata, konsula desygnowanego, augura, naszego patrona, przywódcy młodzieży, odnowiło i zwielokrotniło
- 55 (17) smutek każdego z osobna i wszystkich razem; z tego powodu wszyscy dekurionowie i koloniści, ponieważ podczas tego nieszczęsnego zdarzenia w kolonii nie było ani duumwirów ani prefektów, ani nikogo kto posiadałby tam jurysdykcję, zgodnie postanowili, że wobec tak ogromnego i tak niespodziewanego nieszczęścia należy, aby od dnia, w którym ogłoszono jego śmierć, aż do dnia, w którym jego szczątki zostaną sprowadzone i pogrzebane,
- 60 (22) a wymagane obrzędy wobec jego Manów wypełnione, zostały zamknięte wszystkie świątynie bogów nieśmiertelnych, łaźnie publiczne oraz tawerny, a wszyscy włożywszy żałobne szaty powstrzymali się od spotkań towarzyskich, i aby matrony mieszkające w naszej kolonii przyłączyły się do żałoby; i aby dzień, w którym zmarł Gajusz Cezar, który to dzień wypada dziewiątego dnia przed kalendami marcowymi (21 II), został utrwalony w pamięci jako nieszczęsny, tak jak dzień klęski nad Allią, i tak oznaczony w (*kalendarzu*) z polecenia
- 65 (27) i za zgodą wszystkich; oraz aby zadbano, żeby żadna publiczna ofiara ani modlitwy przebłagalne, ani też zaręczyny czy publiczne uczyty w przyszłości w tym dniu się nie odbywały ani nie były ogłaszane ani też planowane na dzień, który będzie dziewiątym przed kalendami marcowymi (21 II); ani też aby żadne widowiska teatralne czy cyrkowe nie odbywały się ani nie były oglądane w tym dniu; ponadto corocznie w tym dniu powinna być składana publiczna ofiara jego (*Gajusza*) Manom przez urzędników lub tych,
- 70 (32) którzy będą posiadać jurysdykcję w Pizie, w tym samym miejscu i w ten sam sposób, jak postanowiono w sprawie ofiar dla Lucjusza Cezara; [vacat]

- Utique [arc]us celeberrimo coloniae nostrae loco constituatur orna-
tu[s sp]oleis deuictarum aut in fidem receptarum ab eo gentium, super
eu[m st]atua pedestris ipsius triumphali ornatu circaque eam duae
- 75 (37)** eq[uest]res inauratae Cai et Luci Caesarum statuae ponantur; (*vacat*)
Utique [cu]m primum per legem coloniae duouiros creare et habere po-
tu[er]imus, ii duouiri, qui primi creati erunt, hoc quod decurionibus
et [uni]uersis colonis placuit, ad decuriones referant, eorum pu-
bl[ica] auctoritate adhibita legitime id caueatur auctoribusque
- 80 (42)** iis [in t]abulas publicas referatur; interea T(itus) Statulenus Iuncus
fla[me]n Augustalis, pontif(ex) minor publicorum p(opuli) R(omani) sacrorum
rogare-
tu [r⁴, uti] cum legatis excusata praesenti coloniae necessitate hoc
off[iciu]m publicum et uoluntatem uniuersorum libello reddito
im[p(eratori) Ca]esari Augusto patri patriae pontif(ici) maximo tribuniciae
- 85 (47)** po[te]st(atis)] XXVI indicet. (*vacat*)
idqu[e T(itus) St]atulenus Iuncus princeps coloniae nostrae, flamen August(alis)
po[ntif(ex)] minor publicorum p(opuli) R(omani) sacrorum, libello, ita uti supra
scriptum
es[t, imp]eratori Caesari Augusto pontif(ici) maximo tribun(iciae) potest(atis)
XXVI pat<ri>
pat[riae] reddito, fecerit⁵; placere conscriptis, quae a(nte) d(iem) IIII nonas
Apriles

I niech w najbardziej uczęszczanym miejscu naszej kolonii zostanie wznie-
siony łuk
ozdobiony łupami zdobytymi na pokonanych lub zmuszonych przez niego
(Gajusza) do
poddania się ludach, na nim zaś niech zostanie umieszczony jego pieszy
posąg w szacie
triumfalnej, a po jego obu stronach dwa

75 (37) połączane posągi konne Gajusza i Lucjusza Cezarów; [*vacat*]

I niech, skoro tylko będziemy mogli wybrać i posiadać duumwirów, zgodnie
z prawem
kolonii, ci duumwirowie, którzy zostaną wybrani jako pierwsi, przedstawią
dekurionom
to, co zostało postanowione przez dekurionów i wszystkich kolonistów, i niech
to
zostanie zabezpieczone prawnie na mocy ich publicznego autorytetu i niech
z ich

inicjatywy zostanie to

80 (42) umieszczone w archiwum publicznym;

a tymczasem Titus Statulenus Iuncus, kapłan Augusta, niższy pontyfik pu-
blicznych
ceremonii religijnych ludu rzymskiego, niech zostanie poproszony, aby wraz
z (*naszymi*)
wysłannikami, przedstawiwszy jako usprawiedliwienie obecną trudną sytuację
kolonii

Imperatorowi Cezarowi Augustowi, ojcu ojczyzny, najwyższemu pontyfikowi,
sprawującemu po raz dwudziesty szósty władzę trybuńską, doniósł (*mu*)
o tym
publicznym działaniu i postanowieniu nas wszystkich oraz wręczył (*mu*)
naszą petycję.

(*vacat*)

85 (47) I Titus Statulenus Iuncus, przywódca naszej kolonii, kapłan Augusta, niższy
pontyfik publicznych ceremonii religijnych ludu rzymskiego, uczynił to
i wręczył
petycję, jak zostało zapisane wyżej, Imperatorowi Cezarowi Augustowi,
najwyższemu
pontyfikowi, sprawującemu po raz dwudziesty szósty władzę trybuńską, ojcu
ojczyzny.
Dekurionowie postanowili, że to, co zostało przeprowadzone, uchwalone
i ustanowione
zgodnie z jednomyślnym stanowiskiem wszystkich stanów w czwartym dniu
przed nonami kwietniowymi (2 IV)

- 90 (52) qu[ae Sex(to)] Aelio Cato C(aio) Sentio Saturnino co(n)s(ulibus) fuerunt, facta
 acta con-
 st[ituta] sunt per consensum omnium ordinum, ea omnia ita fieri agi ha-
 be[ri opse]ruarique ab L(ucio) Titio A(uli) f(ilio) et T(ito) Allio T(iti) f(ilio)
 Rufo II uiris et ab eis quicum-
 qu[e post]ea in colonia nostra II uir(i) praefecti siue qui alii magistratus
 er[unt], omnia in perpetuom ita fieri agi haberi opseruarique, utiq(ue) L(ucius)
 Titius
- 95 (57) A(uli) [f(ilius) T(itus) Al]lius T(iti) f(ilius) Rufus II uiri ea omnia, quae supra
 scripta sunt, ex decret<o>
 nos[tro] coram pro quaestoribus primo quoque tempore per scribam pu-
- 97 (59) bl[i]c[um i]n tabulas publicas referenda curent. (*vacat*) Censuere.

90 (52) za konsulatu Sextusa Aeliusa Catusa i Caiusa Sentiusa Saturninusa, powinno być przeprowadzone, stosowane, przestrzegane i respektowane przez duumwirów Luciusa Titiusa, syna Aulusa, i Titusa Alliusa Rufusa, syna Titusa, a następnie to wszystko powinno być przeprowadzane, stosowane, przestrzegane i respektowane przez tych, którzy w przyszłości będą w naszej kolonii duumwirami, prefektami lub innymi urzędnikami; a także żeby duumwirowie Lucius Titius,

95 (57) syn Aulusa, i Titus Allius Rufus, syn Titusa, zatroszczyli się, aby wszystko to, co zostało zapisane wyżej, zgodnie z naszą uchwałą, zostało w obecności prokwestorów za sprawą urzędowego skryby jak najszybciej umieszczone

97 (59) w archiwum publicznym. [*vacat*] Postanowili.

PRZYPISY

1. Wbrew edycji tekstu, na której opiera się nasze tłumaczenie, czytamy ten passus: *facta ceteris potestate*.
2. Mamy tutaj prawdopodobnie do czynienia z dwoma błędami kamieniarza. Naszym zdaniem należy czytać ten passus: *ea strues congeratur componatur*.
3. Lott błędnie odczytuje ten skrót jako L(ucius).
4. Prawdopodobnie mamy tutaj do czynienia z błędem kamieniarza. Zamiast *rogaretur* powinno być w tym miejscu tekstu *rogetur*.
5. Naszym zdaniem jest to kolejny błąd kamieniarza, dlatego proponujemy w tym miejscu zamiast *fecerit* czytać *fecit*.

KOMENTARZ DO TEKSTU

I. Piza: Colonia Iulia Opsequens Pisana

Przed podbojem Półwyspu Apenińskiego przez Rzym Piza była ważnym ośrodkiem etruskim na obszarze północno-zachodniej Italii (il. 3). Najstarszą historycznie wzmiankę o Pizie znajdujemy u Polibiusza, który wspomina, że w 225 r. p.n.e. konsul C. Attilius przyплыł tutaj z legionami, wracając z Sardynii do Rzymu (Polyb. 2, 27, 1; 28, 1). Podczas drugiej wojny punickiej, ze względu na strategiczne położenie miasta przy ujściu rzeki Arno, Rzymianie wykorzystywali je jako bazę morską dla swojej floty podczas operacji przeciwko Hannibalowi (Liv. 21, 39, 3; Polyb. 3, 41, 4; 56, 5). Następnie Piza odegrała ważną rolę podczas kampanii przeciwko Ligurom w latach 195-190 p.n.e. (Liv. 33, 43; 34, 56; 35, 3-4). Niedługo po zakończeniu wojny Rzymu ze sprzymierzeńcami (prawdopodobnie w 86 r. p.n.e.) miasto uzyskało na mocy *lex Iulia* status *municipium* i zostało przypisane do *tribus Galeria*. W okresie drugiego triumwiratu lub krótko po bitwie pod Akcjum (nie wiemy jednak dokładnie kiedy) Oktawian nadał Pizie status kolonii i osadził w niej weteranów (*coloni Iulienses*). Od tego momentu jej oficjalna nazwa brzmiała *Colonia Opsequens Iulia Pisana* (Keppie 1983: 114; Lott 2012: 174). Występujący w nazwie kolonii epitet *opsequens* (przychylna, sprzyjająca) był jednym z przydomków bogini Wenus, która była patronką *gens Iulia*. Po ustanowieniu pryncypatu Pizę łączyły szczególne więzi z *domus Augusta*, o czym świadczy m.in. przyznanie Lucjuszowi Cezarowi prestiżowego tytułu patrona kolonii oraz to, w jaki sposób jej mieszkańcy uczcili pośmiertnie synów princepsa. Z racji dogodnego położenia – kolonia znajdowała się na trasie prowadzącej z Rzymu na północ Italii *via Aurelia* – miasto przeżywało w czasach pryncypatu okres prosperity. Badania archeologiczne prowadzone na terenie Pizy dowodzą, że jej architektura nie odbiegała od zabudowy innych kolonii italskich.

Teksty obu dekretów dostarczają nam ważnych informacji na temat ustroju Pizy, a tym samym także innych kolonii w okresie wczesnego pryncypatu. Sam August założył ich w Italii dwadzieścia osiem, fundował w nich budowle użyteczności publicznej i wspomagał finansowo (Suet., *Aug.* 46). Wiemy, że głównym organem władzy kolonii była rada miasta (określana jako *senatus* bądź *curia*), będąca lokalnym odpowiednikiem rzymskiego senatu. W jej skład wchodziło zazwyczaj stu najważniejszych obywateli miasta (*decuriones*) wybieranych w drodze kooptacji.

Do jej kompetencji należały nadzór nad administracją, publicznymi finansami, kontrola urzędników i podtrzymywanie relacji z Rzymem. Efektem działalności legislacyjnej rady były uchwały (*decreta decurionum*). Do tej kategorii należą również omawiane postanowienia w sprawie pośmiertnego uhonorowania synów Augusta. Z tekstów inskrypcji z Pizy dowiadujemy się, że kolonia posiadała również różnych urzędników (*duoviri, praefecti, proquaestores*). Najważniejszymi spośród nich byli pełniący swoją funkcję kolegialnie *duoviri* lub *duumviri*, których można by uznać za lokalny odpowiednik rzymskich konsulów. Zwoływali oni radę dekurionów i przewodniczyli jej obradom. Wzmiankowani w tekście inskrypcji honoryfikacyjnej Gajusza Cezara *praefecti iure dicundo* (DPG 56-57) byli najprawdopodobniej zastępcami duumwirów, którzy sprawowali jurysdykcję w mieście, gdy ten urząd pozostawał nieobsadzony.

II. August i rodzina cesarska

W 27 r. p.n.e. po zwycięstwie pod Akcjum i „restytucji” Republiki August ustanowił samodzielne rządy, w których ważną rolę mieli odgrywać także członkowie jego rodziny (*domus Augusta*). Jednak w obliczu potrzeb związanych z zarządzaniem imperium ich możliwości były ograniczone. Princeps musiał współpracować zarówno ze stanem senatorskim, którego członkom przywrócił dawne znaczenie, jak i z *ordo equester*, którego przedstawicielom powierzał wiele nowych zadań o charakterze militarnym i cywilnym. W okresie pryncypatu to jednak rodzina cesarska miała gwarantować stabilność i pomyślność całego państwa, a związek z nią zapewniał prestiż i dawał szansę na wysoką pozycję w strukturach imperium (Severy 2003).

W tej sytuacji zarówno jednostki, jak i różnego rodzaju wspólnoty (zgromadzenia prowincjonalne, kolonie, municypia, miasta itd.) starały się wszelkimi sposobami nawiązać z nią bezpośrednie relacje i zapewnić o swojej lojalności dla rodziny cesarskiej. Ponieważ instytucje republikańskie nie dawały takich możliwości, to szukano innych dróg, wykorzystując zarówno środki z obszaru polityki (przysięgi, poselstwa, listy, dekrety honoryfikacyjne itd.), jak i religii (różnego rodzaju przejawy tzw. kultu cesarskiego), jeżeli w ogóle możemy o nich mówić oddzielnie (Olszewski 2010; Price 1984: 234-248). Nowy układ sił władzy wpływał w równym stopniu na działania podejmowane w Italii i w prowincjach, jak i na decyzje senatu w Rzymie.

Pod koniec rządów Augusta i na początku pryncypatu Tyberiusza rodzina cesarska (*domus Augusta*) stała się de facto instytucją publiczną, co znalazło odzwierciedlenie m.in. w języku oficjalnych dokumentów państwowych oraz w różnego rodzaju rytuałach (Severy 2003: 213-231). Śmierć jej członka, a w szczególności planowanych następców, była ważnym wydarzeniem publicznym, które odbijało się szerokim echem nie tylko w Rzymie, ale również na terenie całego imperium.

Dla wielu grup społecznych (senatorów, ekwitów, rzymskiego plebsu, dekurionów, elit prowincjonalnych itd.) był to pretekst nie tylko do wyrażenia współczucia czy solidarności, ale przede wszystkim okazja, poprzez odpowiednie uhonorowanie zmarłego, do podkreślenia swojego przywiązania i lojalności wobec cesarza i dynastii panującej. Począwszy od śmierci Marcellusa, siostrzeńca i zięcia Augusta, którego uczczono publicznym pogrzebem (*funus publicum*) w 23 r. p.n.e., obserwujemy dynamiczny rozwój elementów pośmiertnej honoryfikacji zmarłych przedstawicieli rodziny princepsa (Wesch-Klein 1993: 15-20). Kolejne zgony wśród jej członków (należy podkreślić, że były one dość częste za rządów Augusta) stwarzały okazję do uczczenia zmarłego coraz to nowymi zaszczytami (Sawiński 2012: 33-64). Te dramatyczne momenty w życiu *domus Augusta* odcisnęły również swoje piętno na kształcie oficjalnych kalendarzy zarówno w Rzymie, jak i w innych miastach Italii i prowincji, poprzez wprowadzenie licznych zakazów i zaleceń dotyczących m.in. odpowiedniego upamiętnienia rocznicy śmierci jej przedstawicieli.

III. Świątynia Augusta (*Augusteum*)

Rada dekurionów Pizy, aby „poszerzyć listę zaszczytów dla Lucjusza Cezara” (DPL 5-6), zebrała się w świątyni Augusta na forum kolonii (*in foro in Augusteo*). Prawdopodobnie także dekret dotyczący Gajusza został tam uchwalony, a brakujący początek inskrypcji można uzupełnić w następujący sposób: *A(nte) D(iem) IIII Non(as) April(es) Pisis in foro Augusteo*. W niektórych z miast Italii wznoszono budynki, w których zbierały się rady dekurionów (*curiae*), ale zazwyczaj wykorzystywano inne budowle (*scholae, basilicae* itd.), przede wszystkim świątynie. W Rzymie w okresie Cesarstwa senat regularnie zbierał się w świątyniach Marsa Ultora, Apollona Palatinusa i Concordii (Stambaugh 1978: 580-582, 588-592). Uchwalenie w świątyni panującego cesarza dekretów na cześć jego zmarłych synów, którzy mieli go zastąpić, miało jednak szczególne znaczenie. Wzmianka w dekrete honorującym Lucjusza (DPL 1) o *Augusteum* jest jedynym źródłem naszej wiedzy o pizańskiej świątyni (Hänlein-Schäfer 1985: 148 (A 15)). Nie wiemy, gdzie dokładnie się znajdowała na forum, ani jaką miała formę. Badania archeologiczne niewiele wniosły do odtworzenia planu antycznego miasta, ale pozostałości amfiteatru, teatru, przybytku Westy, *necropoleis* poza bramą miejską oraz informacja o świątyni Augusta wskazują, że architektura miasta nie odstawała od innych dobrze prosperujących ośrodków italskich (Patterson 2006: 89-183).

Bez wątpienia świątynia była związana z kultem panującego cesarza. Mimo jednoznacznych źródeł przez długi czas utrzymywała się jednak, sformułowana prawie sto lat temu, teoria Lily Ross Taylor (Ross Taylor 1920), że zarówno w Rzymie, jak i w Italii za życia Augusta nigdy nie funkcjonował jego kult. Miało to się stać dopiero po jego śmierci, po oficjalnym podniesieniu go przez senat do

rangi boga (*divus*). Pogląd ten stał się *communis opinio*, mimo że był wynikiem nietrafnej interpretacji passusu „Historii rzymskiej” Kasjusza Diona (Cass. Dio 51, 20, 6-8), i zakładał, że w działaniach kultowych zwracano się tylko do *genius* cesarza. Zarówno źródła dotyczące kapłanów, jak i obiektów oraz czynności kultowych, nie pozostawiają jednak wątpliwości, że w Italii obok kultu *numen* i *genius* cesarza funkcjonował także kult skierowany bezpośrednio do panującego princepsa (Gradel 2002: 109-139). Dowodzi tego chociażby zmiana tytułatury kapłanów kultu Augusta po przyznaniu mu pośmiertnie przez senat statusu *divus*. M. Holconius Celer, kapłan kultu Augusta w Pompejach (CIL X 840; 943-944: *Augusti sacerdos*), sprawując tę samą funkcję po 14 r. n.e. określany był już jako *sacerdos divi Aug(usti)* (CIL X 945-946).

Świątynie kultu cesarza były wzorowane na tradycyjnych świątyniach rzymskich bogów, a więc bez ewidencji epigraficznej lub dekoracji odwołujących się do cesarskiej ikonografii trudno je odróżnić od pozostałych przybytków. Także obowiązki osób odpowiedzialnych za kult cesarzy (którzy byli określani w Italii w zróżnicowany sposób: *flamen Augustalis*, *Augusti sacerdos*, *flamen Caesaris Augusti* itd.) nie różniły się od zadań funkcjonariuszy innych kultów. W Beneventum *Caesareum* ufundował znany ekwita – P. Vedius Pollio, przyjaciel Augusta, który zmarł w 15 r. p.n.e. Wiemy, że świątynia Romy i Augusta ok. 2 r. p.n.e. funkcjonowała w Neapolis. Także inskrypcja z Superaequum wspomina [... *aedes*] *Romae et Augusti*, a ruiny przybytku Romy i Augusta można do dziś oglądać na forum w Ostii. O architekturze wszystkich tych świątyń możemy sobie wyrobić zdanie na podstawie znakomicie zachowanej budowli kultowej w Puli (starożytna Pola) (il. 4). W sumie znamy szesnaście italskich świątyń (poza Rzymem), z czego siedem jest pewnie datowanych na czasy Augusta, a tylko jedną lub dwie można datować na okres po jego śmierci (Gradel 2002: 80-84).

Nierozstrzygnięta pozostaje kwestia, czy wszystkie obiekty nazywane *Augusteum* lub *Caesareum* były związane z kultem Augusta. Tego typu budowle fundowali bowiem najczęściej *Augustales* lub *seviri Augustales*, a więc przedstawiciele stowarzyszeń działających w miastach, którzy często byli zaangażowani w oddawanie czci cesarzowi, ale nie byli jednak kapłanami kultu cesarskiego. *Augustales* byli lokalnym drugim stanem (*ordo*), niższym niż *decuriones*, podobnie jak *ordo equester* w Rzymie. Ich nazwa odwołująca się do Augusta miała charakter czysto honorowy (Ostrow 1990; por. Van Haepern 2016). W przypadku pizańskiego *Augusteum* tytułatura T. Statulenus a Iuncusa – *flamen Augustalis* (DPG 81; 86) nie pozostawia jednak wątpliwości, że mamy do czynienia ze świątynią.

IV. Tytułatura Augusta

Od 27 r. p.n.e. pełna tytułatura Augusta brzmiała: *Imperator Caesar divi filius Augustus* (Kienast, Eck, Heil 2017: 53-54). W inskrypcjach z Pizy nie pojawia się

ona jednak w pełnej formie, podkreślając za to rolę princepsa jako ojca ojczyzny (*pater patriae*) i zwierzchnika kolegium pontyfików (*pontifex maximus*) oraz wskazując na jego władzę trybuńską (*tribunicia potestas*).

1. Ojciec ojczyzny (*pater patriae*)

Honorowy tytuł ojca ojczyzny, którym kilkakrotnie określono Augusta w obu dekretach, został przyznany princepsowi przez senat, ekwitów i lud w 2 r. p.n.e. (RGDA 35; Suet., *Aug.* 58). Od tego momentu występuje on na oficjalnych emisjach monetarnych i w inskrypcjach. Warto podkreślić, że wcześniej nadano go Juliuszowi Cezarowi w uznaniu jego łagodności (*clementia*), jaką okazał swoim pokonanym przeciwnikom politycznym (Suet., *Iul.* 76). W nowych realiach tytuł ten podkreślał szczególną rolę Augusta jako patrona wszystkich grup rzymskiego społeczeństwa oraz protektora Rzymu. Później cognomen *pater patriae* stało się integralnym elementem tytulatury większości princepsów (Severy 2003: 158-186).

2. Zwierzchnik kolegium pontyfików (*pontifex maximus*)

August uzyskał godność zwierzchnika kolegium pontyfików po śmierci M. Aemiliusa Lepidusa w 12 r. p.n.e. (RGDA 10; Suet., *Aug.* 31; Cass. Dio 54, 27, 2). W swoich *Res Gestae* princeps z satysfakcją podkreślał, że gdy wybierano go na to stanowisko, do Rzymu przybyli tłumnie mieszkańcy z całej Italii. August zerwał z tradycją, zgodnie z którą *pontifex maximus* musiał rezydować w *domus publica* przy Forum Romanum, przenosząc jego siedzibę na Palatyn. W tym celu poświęcił część swojego domu, nadając mu status publiczny i uczynił go nową rezydencją najwyższego pontyfika. Formalnie uzyskana godność dawała cesarzowi zwierzchność jedynie nad kolegium pontyfików, jednak w praktyce, z racji przynależności do wszystkich najważniejszych kolegiów kapłańskich oraz posiadanej przez Augusta *auctoritas*, zapewniła mu prymat nad całą rzymską religią. Od tego momentu zresztą godność najwyższego pontyfika była sprawowana wyłącznie przez kolejnych cesarzy i stała się integralnym elementem ich oficjalnej tytulatury (Beard, North, Price 2017: 220-224).

3. Władza trybuńska (*tribunicia potestas*)

Od 23 r. p.n.e. dwoma kluczowymi komponentami władzy Augusta były *tribunicia potestas* oraz *imperium proconsulare*, które posiadało nadrzędny charakter (*maius*) wobec władzy innych namiestników na terenie wszystkich prowincji imperium. Inskrypcje z Pizy wspominają jedynie o pierwszej z wymienionych wyżej prerogatyw. Nie wydaje się to szczególnie dziwne, zważywszy na fakt, że władza trybuńska – którą Tacyt określa jako *summi fastigii vocabulum* (Tac., *Ann.* 3, 56, 2) – była najważniejszym z formalnych filarów władzy cesarskiej. Warto też

podkreślić, że w oficjalnych inskrypcjach w odniesieniu do Augusta tytuł *proconsul* w zasadzie się nie pojawia. Jedynym znanym dotąd dokumentem, w którym został uwzględniony, jest tzw. edykt z El Bierzo z 15 r. p.n.e. (Olszewski, Sawiński 2014).

Przyznanie Augustowi władzy trybuńskiej w 23 r. p.n.e. było konsekwencją złożenia przez niego w tym samym czasie urzędu konsula, sprawowanego nieprzerwanie od 31 r. Nowe prerogatywy dawały princepsowi przede wszystkim prawo do zwoływania senatu i ludu oraz możliwość wetowania inicjatyw innych urzędników. Warto wspomnieć, że niektóre przywileje trybunów ludowych, takie jak nietykalność osobista (*sacrosanctitas*), zostały przyznane Augustowi już w 36 r. p.n.e. Specyfiką władzy trybuńskiej princepsa było to, że była ona oddzielona od związanego z nią urzędu. August nie był bowiem trybunem ludowym, którym nie mógł formalnie zostać z racji tego, że był patrycjuszem. *Tribunicia potestas* Augusta była corocznie (26 czerwca) odnawiana, o czym należy pamiętać datując monety i inskrypcje. Jeżeli na przykład na monecie pojawia się informacja, że została ona wybita, kiedy August sprawował po raz trzeci władzę trybuńską (*trib. pot. III*), to znaczy, że możemy ją datować zarówno na rok 21 jak i 20 p.n.e. O kluczowym znaczeniu władzy trybuńskiej w nowym systemie władzy świadczy również fakt, że podobne uprawnienia – poza cesarzem – uzyskiwali jedynie jego najbliżsi współpracownicy oraz potencjalni sukcesorzy. Jako pierwszy uzyskał je Marek Agryppa w 18 r. p.n.e., a następnie Tyberiusz w 6 r. p.n.e. oraz ponownie w 4 r. n.e. W tym ostatnim przypadku wiązało się to ściśle z jego desygnacją na następcę Augusta. W okresie pryncypatu kolejni cesarze datowali swoje panowanie według lat sprawowania władzy trybuńskiej (Lacey 1979: 28-34; Sawiński 2016: 34-39, 44-46, 73).

V. Gajusz i Lucjusz Cezarowie na scenie publicznej

Przeprowadzona przez Augusta w 17 r. p.n.e. adopcja synów jego córki Julii i Marka Agryppy była bez wątpienia przełomowym momentem w życiu obu chłopców (Vell. Pat. 2, 96, 1; Tac., *Ann.* 1, 3, 2; Suet., *Aug.* 64, 1; Cass. Dio 54, 18, 1). Dzięki niej Gajusz i Lucjusz uzyskali formalnie status głównych spadkobierców majątku i imienia princepsa. W oczach rzymskiej opinii publicznej, jako synowie Augusta, stali się oni również naturalnymi kandydatami do przejęcia w przyszłości politycznej schedy po swoim ojcu, a więc władzy cesarskiej. Zmiana statusu Gajusza i Lucjusza w rodzinie cesarskiej znalazła swój wyraz w szczególnych sposobach ich honorowania. Obaj bracia (Gajusz urodził się w 20, a Lucjusz w 17 r. p.n.e.) bardzo wcześnie rozpoczęli oficjalne kariery publiczne i zaczęli obejmować prestiżowe urzędy w przyspieszonym trybie. W 8 r. p.n.e. Gajusza zaprezentowano oficjalnie legionom nadreńskim. Wziął on udział w ćwiczeniach tamtejszych oddziałów, którym z tej okazji wypłacono okolicznościowe *donativa* (Cass. Dio 55, 6, 4). Najprawdopodobniej epizod ten upamiętniły wybite w mennicy cesar-

skiej w Lugdunum aureusy i denary (il. 5), na których rewersie ukazano Gajusza galopującego na koniu z mieczem i tarczą w lewej dłoni i opatrzone sugestywną legendą: C. CAES AUGUS F (RIC I² Aug. 198-199). Dwa lata później starszy syn Augusta został włączony do kolegium pontyfików i uzyskał prawo uczestnictwa w posiedzeniach senatu (Cass. Dio 55, 9, 4). W 5 r. p.n.e. Gajuszowi przyznano kolejne zaszczyty. Włożył on wówczas oficjalnie togę męską (*toga virilis*) i na mocy uchwały senatu został desygnowany na urząd konsula, który miał objąć po upływie pięciu lat. Stan ekwicki przyznał ponadto synowi Augusta prestiżowy tytuł *princeps iuventutis*. Trzy lata później w podobnych okolicznościach togę męską włożył Lucjusz. Również jemu przyznano takie same zaszczyty, jakie uzyskał wcześniej Gajusz, z tą jedynie różnicą, że nie został on pontyfikiem, a augurem (RGDA 14, 1-2; Tac., *Ann.* 1, 3, 2; Suet., *Aug.* 26, 2-3; Cass. Dio 55, 9, 9-10; zob. Lott 2012: 7-8; Kienast, Eck, Heil 2017: 67-68). Przyznanie obu braciom wymienionych wyżej zaszczytów zostało upamiętnione serią aureusów i denarów (zob. fotografię na okładce), które zaczęto wybijać w mennicy w Lugdunum po 2 r. p.n.e. Na rewersie tych emisji przedstawiono Gajusza i Lucjusza ubranych w togi, pomiędzy którymi znajdują się dwie honorowe tarcze i włócznie, które przyznał im stan ekwicki. Ponad głowami synów Augusta ukazano *simpulum* i *lituus*, które podkreślały przynależność młodych Cezarów do kolegium pontyfików i augurów. Całość przedstawienia uzupełniła wymowna legenda C L CAESARES AUGUSTI F COS DESIG PRINC IUVENT, eksponująca nowy status młodzieńców jako desygnowanych konsulów (RIC I² Aug. 205-207).

1. Desygnowani na konsulów (*consules designati*)

Desygnacja synów princepsa na urzędy konsulów, które mieli objąć jeszcze przed ukończeniem dwudziestu lat, była zaszczytem, którego żaden inny członek *domus Augusta* wcześniej nie dostał. Siostrzeniec princepsa Marcellus na przykład uzyskał w 24 r. p.n.e. specjalną dyspensę, która umożliwiała mu ubieganie się o konsulat po ukończeniu dwudziestego trzeciego roku życia. Tyberiusz piastował po raz pierwszy tę godność w wieku dwudziestu ośmiu lat, a Germanik krótko przed ukończeniem dwudziestu sześciu lat (Kienast, Eck, Heil 2017: 63, 70, 73-74). Dla współczesnych była to oczywista analogia do błyskotliwej kariery samego Augusta, który swój pierwszy konsulat objął jako dziewiętnastolatek. Warto wspomnieć, że obaj bracia zostali desygnowani na konsulów w wieku czternastu lat, co było ewenementem w historii Rzymu. Fakt ten został skrupulatnie podkreślony w monumentalnych inskrypcjach, które wystawiano na cześć obu Cezarów na Forum Romanum (CIL VI 3748=31271=36893; CIL VI 36908; zob. Heinemann 2007: 66-68; Cooley 2009: 164). W przypadku Lucjusza wiemy, że przedwczesna śmierć w 2 r. n.e. ostatecznie uniemożliwiła mu objęcie konsulatu, który miał piastować rok później. Dlatego w inskrypcjach z Pizy młodszy syn Augusta występuje jako *consul designatus*. W przypadku Gajusza wiadomo natomiast, że objął on kon-

sulat 1 stycznia 1 r. n.e. i sprawował go podczas swojego pobytu na Wschodzie (Cass. Dio 55, 10a, 4; zob. Lott 2012: 180, 197; Kienast, Eck, Heil 2017: 67). Na podkreślenie zasługuje fakt, że Gajusz Cezar został konsulem z pominięciem poszczególnych szczebli *cursus honorum*. Takiej dyspensy August nie udzielił nigdy żadnemu innemu przedstawicielowi *domus Augusta*.

2. Przywódcy młodzieży (*principes iuventutis*)

Niezwykle prestiżowym zaszczytem przyznanym synom Augusta w związku z włożeniem przez nich togi męskiej był tytuł przywódców młodzieży. Został on nadany obu braciom z inspiracji ekwitów. Przyznanie młodym Cezarom tego tytułu dowodzi, że byli oni postrzegani przez współczesnych jako przywódcy kolejnego pokolenia rzymskiej elity, a więc widziano w nich przyszłych następców Augusta. Potwierdzają to wyraźnie słowa Owidiusza: *nunc iuvenum princeps, deinde future senum*, którymi poeta określił Gajusza, kiedy mówił o jego wyjeździe na Wschód w 1 r. p.n.e. (Ovid., *Ars am.* 1, 194). Należy podkreślić, że od czasów Augusta tytuł *princeps iuventutis* nosili wyłącznie przewidywani następcy. Co ciekawe, o ile w przypadku Lucjusza tytuł ten pojawia się w inskrypcjach z Pizy, o tyle nie występuje on w odniesieniu do Gajusza. Oczywiście nie oznacza to, że nie uzyskał on tego zaszczytu. Źródła literackie, epigraficzne i numizmatyczne jednoznacznie potwierdzają bowiem, że był on elementem jego tytułatury (zob. m.in. *RGDA* 14; Inscr. Ital.XIII.2404; Tac., *Ann.* 1, 3, 2; RIC *P^aAug.* 205-207). Nie jest to zresztą jedyne pominięcie godności czy tytułów posiadanych przez starszego z synów Augusta. O ile w odniesieniu do Lucjusza inskrypcje z Pizy wzmiankują o tym, że był on augurem, o tyle w przypadku Gajusza nie wspominają w ogóle, że posiadał godność pontyfika. Inskrypcja z Pizy nie wymienia również tytułu *imperator*, który został przyznany Gajuszowi po kampanii armeńsko-partyjskiej (Kienast 2017: 67). Brak precyzji w oddaniu oficjalnej tytułatury starszego z synów Augusta w tekście poświęconej mu uchwały wynikał najprawdopodobniej z tego, że przy jej redagowaniu władze Pizy nie wzorowały się – jak to było w przypadku Lucjusza – na uchwale rzymskiego senatu, dotyczącej jego pośmiertnego uhonorowania. Dlatego język inskrypcji jest mniej precyzyjny i nie oddaje oficjalnej nomenklatury, jaką rzymski senat stosował w odniesieniu do Gajusza.

3. Lucjusz Cezar: patron kolonii (*patronus coloniae*)

W inskrypcji Lucjusz określony został jako patron kolonii (*DPL* 8: *patronus coloniae nostrae*). W okresie Republiki ten honorowy tytuł był szczególną formą wyróżniania przez współobywateli zasłużonych lokalnych mężów stanu. Decyzję o jego przyznaniu podejmowała rada dekurionów (np. *lex Ursonensis* 97, *lex Irnitana* 61; zob. Duthoy 1984) i mogła dotyczyć w tym samym czasie wielu osób.

Patronat jednostek nad wspólnotami (*patrocinium publicum*) był wzajemnym pozaprawnym (choćby niekiedy posiadającym formalny charakter w postaci *tabulae patronatus*), moralnym zobowiązaniem dwóch stron posiadających różny status i innego rodzaju zasoby. Z jednej strony patroni stawali się – najczęściej w Rzymie – wyrazicielami interesów wspólnot, z którymi byli związani, z drugiej zaś mogli liczyć, że będą one aktywnie bronić dobrego imienia patrona i wspierać go we wszelkich przedsięwzięciach, także o charakterze militarnym. W okresie Augusta charakter tego rodzaju patronatu uległ jednak zasadniczej zmianie. Wzajemne zobowiązania materializowały się przede wszystkim poprzez aktywność dobroczynną (często fundację obiektów użyteczności publicznej) z jednej strony oraz różnego rodzaju formy honoryfikacji z drugiej. Mimo że patronat członków *domus Augusta* miał bardziej formalny charakter, to pozwalał zarówno kreować ich wizerunek jako dobroczyńców oraz potwierdzać ich status jako następców Augusta, jak i prezentował daną wspólnotę jako lojalną wobec nowego reżimu. Patronami miast w Italii byli Marcellus, Agryppa, Tyberiusz, Druzus Starszy oraz także Lucjusz i Gajusz Cezarowie. Nigdy jednak nie byli patronami tych samych wspólnot. Z tego też powodu rada dekuriów Pizy mówi o Gajuszu „tylko” jako o jedynym w swoim rodzaju obrońcy kolonii (*DPG 51-52: coloniaeque nostrae unicum praesidium*). Lucjusz poza Pizą patronował także innym miastom w Italii (m.in. Alba Fucens, Aesis i Cosa), podobnie jak Gajusz (m.in. Rusellae). Choćby August początkowo sam pełnił rolę patrona wobec wielu wspólnot, to po przyjęciu tytułu *pater patriae* nie pojawia się więcej jako *patronus* (Nicols 2014: 92-104).

4. Gajusz Cezar: desygnowany na princepsa (*designatus princeps*)

W dekrete honorującym Gajusza pojawia się określenie *designatus princeps*. Z pewnością nie chodzi tutaj o formalny tytuł, ale retoryczną formułę, która jednak niezwykle trafnie opisywała jego pozycję po śmierci Lucjusza w 2 r. n.e. Mieszkańcy Pizy związani – jak już widzieliśmy – z *domus Augusta*, musieli doskonale orientować się w bieżącej sytuacji w Rzymie. Wskazuje na to również fakt, że podobne sformułowanie nie pojawia się w odniesieniu do Lucjusza w tekście uchwalonego na jego cześć dekretu. Określenie młodszego z Cezarów mianem *designatus princeps* byłoby wysoce niefortunne, ponieważ August przed śmiercią Lucjusza nie rozstrzygnął jednoznacznie, który z braci będzie jego następcą. Warto także podkreślić, że określenie Gajusza w inskrypcji mianem *designatus princeps* nie upoważnia do konstatacji, że posiadał on taki status *de iure*. Jednak mieszkańcy Pizy widzieli w nim przyszłego princepsa, co zostało wyrażone w omawianej uchwale. Podobnie widział to primipilus L. Aurelius Rufus z kampańskiego Acerae, który w inskrypcji dedykacyjnej świątyni Gajusza i Lucjusza Cezarów mówił o nich jako następcach Augusta (CIL X 3757=ILS 137: *templum hoc sacratum her[edibus]*; Gradel 2002: 268-269).

5. Gajusz Cezar: misja na Wschodzie

W dekrete honorującym Gajusza znajduje się krótka wzmianka na temat jego sukcesów militarnych odniesionych na Wschodzie. Dotyczy ona przede wszystkim jego kampanii armeńskiej, ale być może również ekspedycji, którą przeprowadził na terenie Arabii (*Arabia Petraea*) przeciwko tamtejszym koczownikom (Plin., *NH* 2, 168; 6, 141, 160; zob. Romer 1974: 165-168). Wiemy, że misja wschodnia została dobrze przygotowana, a synowi Augusta mieli towarzyszyć doświadczeni i znający się na sprawach Wschodu doradcy. Gajusz otrzymał nadzwyczajne pełnomocnictwa (*imperium proconsulare*), które miało obowiązywać na terenie wszystkich wschodnich prowincji (Vell. Pat. 2, 101-102; Cass. Dio 55, 10, 18). Głównym celem misji było unormowanie sytuacji w Armenii oraz uregulowanie napiętych stosunków z królestwem Partów. Taka wyprawa stwarzała ponadto możliwość promocji Gajusza wśród mieszkańców prowincji oraz stacjonujących na Wschodzie legionów. Jemu samemu dawała z kolei sposobność do zdobycia doświadczenia związanego z administrowaniem państwem i prowadzeniem kampanii militarnych.

Gajusz wyjechał z Rzymu w 1 r. p.n.e. W czasie swojej podróży na Wschód odwiedził m.in. Grecję, Azję Mniejszą i Egipt. Z Egiptu dokonał wypadu na tereny Arabii. W 2 r. n.e. nad brzegiem Eufratu spotkał się z królem Partów Fraatesem V, który wobec napięć wewnętrznych w swoim królestwie zgodził się zrezygnować z ingerencji w sprawy Armenii (Vell. Pat. 2, 101; Cass. Dio 55, 10a, 4). Wkrótce potem Gajusz osadził na tronie armeńskim prorzymskiego kandydata Ariobarzanesa (*RGDA* 27; Tac., *Ann.* 2, 4, 1). Władca ten został jednak niebawem obalony, co zmusiło Gajusza do interwencji militarnej w 3 r. n.e. Antyczne źródła podają, że kampania zakończyła się pełnym sukcesem i zdobyciem miasta Artagiry, głównego bastionu antyrzymskiej rebelii, a syn Augusta został przez wojsko aklamowany imperatorem (Vell. Pat. 2, 102; Cass. Dio 55, 10a, 5-7). Kiedy do Rzymu dotarły wieści o sukcesach Gajusza, ogłoszono go nowym pogromcą Partów i mścicielem wszystkich zniewag, jakich Rzymianie doznali od tego ludu. O sposobie, w jaki kreowano wizerunek Gajusza jako zwycięzcy wschodnich barbarzyńców, wiele mówi inskrypcja z Mesini (starożytna Messene), w której kampanię przedstawiono jako wojnę prowadzoną „w obronie i dla ocalenia wszystkich mieszkańców imperium przed barbarzyńcami” (SEG XXIII 206, 10-12: *ὕπερ τᾶς ἀνθρώπων πάντων σωτηρίας τοῖς βαρβάροις μαχόμενον*).

W czasie walk pod Artagirą Gajusz został podstępnie zraniony, co miało wpłynąć na jego decyzję o wycofaniu się z życia publicznego, a później prawdopodobnie doprowadziło do śmierci. Nastąpiła ona 21 lutego 4 r. n.e. w czasie powrotu do Rzymu w Limyrze (Licja) (Vell. Pat. 2, 102; Suet., *Aug.* 65, 1; Cass. Dio 55, 10a, 8-9). Jego misja ostatecznie nie przyniosła trwałych efektów. Prorzyski kandydat do tronu Armenii nie zyskał akceptacji, a stronnictwo partyjskie odzyskało utracone wpływy (Zetzel 1970; Luther 2010).

VI. Pośmiertna honoryfikacja Gajusza i Lucjusza Cezarów

Lucjusz zmarł 20 sierpnia 2 r. n.e. w dzisiejszej Marsylii (starożytna Massilia) podczas podróży do prowincji hiszpańskich. Dwa lata później 21 lutego w Limyrze umarł Gajusz, najprawdopodobniej w efekcie powikłań z powodu rany odniesionej w czasie kampanii armeńskiej (Vell. Pat. 2, 102; Tac., *Ann.* 1, 3, 3; Suet., *Aug.* 65, 1; Cass. Dio 55, 10a, 9; Inscr. Ital. XIII.2 165; 208).

1. Żałoba publiczna (*iustitium*)

W Rzymie pierwszą reakcją na wiadomość o śmierci synów Augusta było wprowadzenie przez senat publicznej żałoby (*iustitium*), która miała obowiązywać do czasu złożenia ich szczątków w Mauzoleum (CIL VI 895=31195; CIL IX 5290; zob. Hesberg, Panciera 1994: 100-103). W czasach Republiki *iustitium* było uchwalane przez urzędników lub senat w związku z różnymi kryzysami i zagrożeniem państwa (m.in. w efekcie porażek militarnych). Podczas jego trwania zawieszano wszelką działalność publiczną. Za panowania Augusta zmieniły się jednak okoliczności, które powodowały wprowadzanie *iustitium*. Od tego momentu stało się ono bowiem integralnym elementem honorów pośmiertnych uchwalanych przez senat po śmierci cesarza lub członków *domus Augusta* (Lott 2012: 202). Nie możemy jednoznacznie stwierdzić, czy *iustitium* uchwalone po śmierci synów Augusta było pierwszym przypadkiem wprowadzenia oficjalnej żałoby po zgonie członka rodziny cesarskiej. W odniesieniu do Marcellusa, Agryppy czy Oktawii nie mamy na ten temat żadnych danych źródłowych. W przypadku Druzusa Starszego mógłby o tym świadczyć *passus* z *Consolatio ad Liviam* (183-190), jednak biorąc pod uwagę konwencję tego tekstu oraz jego niepewne datowanie należy zachować w tym przypadku dużą ostrożność. Wiemy natomiast z całą pewnością, że *casus* Gajusza i Lucjusza był *precedensem*. Od tego czasu żałoba publiczna była bowiem regularnie wprowadzana w przypadku śmierci przedstawiciela *domus Augusta*. Warto przywołać tutaj przykład Germanika, po którego tragicznym zgonie senat wprowadził *iustitium*, które miało obowiązywać od czasu ogłoszenia w Rzymie jego śmierci do momentu złożenia jego szczątków w Mauzoleum Augusta (zob. *Fasti Ostienses*, cur. Bargagli, Grosso 1997, 23; *TH* 54-55; Tac., *Ann.* 2, 82, 3; 3, 6-7). Z inskrypcji z Pizy dowiadujemy się, że po śmierci młodych Cezarów podobna żałoba do tej w Rzymie została wprowadzona także przez mieszkańców kolonii. Bez wątplenia inspiracją do tego kroku były wcześniejsze rozporządzenia senatu. W przypadku Gajusza wiemy, że miała ona obowiązywać nieprzerwanie od momentu, kiedy do Pizy dotarła informacja o jego śmierci, aż do dnia złożenia jego szczątków w Mauzoleum Augusta. W czasie jej trwania miały być zamknięte wszystkie świątynie, łaźnie oraz tawerny. Obywatele Pizy zostali także zobligowani do noszenia w tym okresie strojów żałobnych, a miejscowe matrony – chodzi tutaj najprawdopodobniej o żony dekurionów – miały opłakiwać zmarłego (Lott

2012: 202). Mimo że inskrypcje z Pizy nie wspominają *expressis verbis* o tym, jak wyglądała żałoba w mieście po zgonie Lucjusza, możemy przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że miała ona taki sam charakter jak ta, którą wprowadzono później po śmierci starszego z synów Augusta.

2. Regulacje dotyczące obchodów rocznicy śmierci

W szczególny sposób miały być również obchodzone rocznice śmierci obu braci, a więc dzień 21 lutego i 20 sierpnia. Z obszernej uchwały senatu określanej jako *Tabula Siarensis* – która wprawdzie odnosi się przede wszystkim do sposobów uczczenia pamięci Germanika – dowiadujemy się przy okazji o tym, w jaki sposób dzień ten corocznie celebrowano w Rzymie. Z tekstu tej inskrypcji wiemy, że w rocznicę śmierci Gajusza i Lucjusza członkowie kolegium *sodales Augustales* ubrani w ciemne togi mieli składać ofiary (*inferiae*) dla ich Manów, przy specjalnym ołtarzu usytuowanym przed Mauzoleum Augusta (*TS* fr. II, kol. a 1-5). Podobne rytuały miały odbywać się w Pizie, co zostało precyzyjnie sformułowane w obu dekretach przyjętych przez władze kolonii. W tym celu zdecydowano się na wykupienie za publiczne pieniądze odpowiedniego miejsca, gdzie miał zostać wzniesiony ołtarz, przy którym w rocznicę śmierci synów Augusta, urzędnicy kolonii w żałobnych togach mieli składać *inferiae* dla ich Manów. Do tej kategorii ofiar należały zarówno ofiary krwawe (różnego rodzaju zwierzęta hodowlane) oraz bezkrwawe (chleb, miód, sól, wino, oliwa, kwiaty itp.), które kładziono na grobach zmarłych (Ovid., *Fast.* 2, 533-540). Ponieważ miejscem pochówku Gajusza i Lucjusza było Mauzoleum Augusta w Rzymie, w Pizie *inferiae* dla ich Manów miały być składane przy wspomnianym wyżej ołtarzu. Z tekstu dekretu honorującego Lucjusza (*DPL* 20-21) wiemy, że miały to być czarny byk i czarny baran, przyozdobione dodatkowo ciemnymi wstęgami, które podkreślały chthoniczny charakter ofiary. Zwierzęta te miały być w całości palone, co było zgodne z zasadami obowiązującymi w kulcie zmarłych (Lott 2012: 185-188). W związku z tym, że *inferiae* te były przeznaczone dla zmarłego mężczyzny, nieprzypadkowo zwierzęta ofiarne musiały być płci męskiej. Z tekstu tej samej inskrypcji (*DPL* 23-24) dowiadujemy się ponadto, że jako *inferiae* dla Manów Lucjusza mogły być ponadto poświęcane takie przedmioty, jak: świece, pochodnie, czy wieńce. Takie same dary miały być także składane w rocznicę śmierci Gajusza (*DPG* 69-71). Warto podkreślić, że do tej pory *inferiae* miały przede wszystkim charakter prywatny. Były one bowiem składane na grobach zmarłych lub w miejscu ich kremacji przez najbliższych krewnych, najczęściej w rocznicę urodzin (Lott 2012: 185). Z inskrypcji z Pizy oraz z *Tabula Siarensis* wiemy, że od czasów Augusta *inferiae* zyskały wymiar państwowy, jako ofiary składane przez kapłanów bądź urzędników publicznych w rocznicę śmierci członków rodziny cesarskiej.

W rocznicę śmierci synów Augusta w kolonii miały również obowiązywać różnorodne zakazy. Ustalono, że w tym dniu w Pizie nie powinny odbywać się

żadne publiczne ceremonie, igrzyska teatralne ani cyrkowe. Zakazano również składania jakichkolwiek ofiar publicznych – z wyjątkiem wspomnianych wyżej *inferiae* – i przeprowadzania suplikacji. W rocznicę śmierci obu braci mieszkańcom miasta nie wolno było także organizować uczt ani ceremonii weselnych. Podobne regulacje zostały później wprowadzone na mocy *senatus consultum* po śmierci Germanika. Miały one obowiązywać w rocznicę jego śmierci zarówno w Rzymie, jak również na terenie rzymskich kolonii i municypiów (*TS* fr. II, kol. a 7-14).

3. Łuk honoryfikacyjny

Jednym z bardziej oryginalnych zaszczytów pośmiertnych przyznanych przez mieszkańców Pizy Gajuszowi był łuk honoryfikacyjny (*arcus/ianus*). W okresie Republiki tego typu monumenty, nazywane w źródłach terminem *fornix*, wznoszono z inicjatywy wodzów, aby uczcić konkretne zwycięstwo militarne. Były one budowane na koszt wystawcy i stanowiły bardzo często *ex-vota* za odniesione wcześniej sukcesy wojskowe (Sawiński 2014: 113-115). Istotnym *novum* wprowadzonym przez Augusta było to, że łuki honoryfikacyjne stały się jednym z zaszczytów pośmiertnych uchwalanych na cześć zmarłych członków dynastii panującej. Pierwszym przedstawicielem *domus Augusta* uczczonym w taki sposób był zmarły w 9 r. p.n.e. Druzus Starszy. Po jego śmierci senat zdecydował o wystawieniu upamiętniającego go łuku ozdobionego tropajonami, który miał stanąć przy *via Appia* (Suet., *Claud.* 1, 3; zob. Sawiński 2014: 116-118). Przypuszcza się, że łuk z Pizy mógł być wzorowany na podobnym monumencie, który na mocy decyzji senatu został wystawiony wcześniej na cześć Gajusza i Lucjusza na Forum Romanum w Rzymie. Nie wiemy jednak, jak wyglądał ten obiekt i czy powstał on za życia, czy dopiero po śmierci obu braci. W przypadku łuku Gajusza z Pizy stąpamy po znacznie pewniejszym gruncie. W tekście uchwalonego na jego cześć dekretu znajdujemy bowiem szereg szczegółowych informacji dotyczących lokalizacji i wyglądu tego monumentu. Łuk miał stanąć w najczęściej odwiedzanej części miasta (*DPG 72: celeberrimo coloniae nostrae loco*). Być może stanowił więc wejście na miejscowe forum albo znajdował się na trasie *via Aurelia*, która przebiegała przez Pizę (Lott 2012: 204).

Z inskrypcji Gajusza (*DPG 72-73*) wiemy, że łuk miał być ozdobiony przedstawieniami łupów (rynsztunków bojowych i broń) zdobytych na ludach, które zostały pokonane podczas wschodniej ekspedycji Gajusza (Kleiner 1985, 162-163). Na szczycie łuku znajdowała się statua zmarłego w szacie triumfalnej (*toga picta*), a po bokach połączone posągi konne Gajusza i jego zmarłego dwa lata wcześniej brata Lucjusza. Godny odnotowania jest fakt, że umieszczenie na łuku dwóch posągów tej samej osoby było rzeczą wyjątkową i stanowi pierwszy udokumentowany przypadek takiej praktyki. Wskazuje to na podwójną wymowę dekoracji statuarycznej łuku. Połączone posągi konne, które znalazły się na szczycie monumentu, stanowiły przejrzyste nawiązanie do przyznania zmarłym

braciom, z inspiracji ekwitów, honorowego tytułu *princeps iuventutis*, który od czasów Augusta nadawano głównym kandydatom do sukcesji. Intencją wystawców monumentu było więc przede wszystkim pośmiertne uczczenie obu braci jako niedoszłych następców. Przedstawienie Gajusza jako triumfatora oraz ozdobienie łuku wyobrażeniami trofeów zdobytych na Wschodzie miało natomiast na celu upamiętnienie jego dokonań militarnych podczas kampanii w Arabii i Armenii (zob. Kleiner 1985: 156-164; De Maria 1988: 250-251; Roehmer 1997: 109-110). Tradycja honorowania zmarłych przedstawicieli dynastii panującej poprzez wystawienie tego typu monumentów była kontynuowana w okresie rządów Tyberiusza. W 19 r. uczczono w ten sposób pośmiertnie Germanika, a w 23 r. – Druzusa Młodszego. W 29 r. senat podjął z kolei decyzję o wystawieniu łuku na cześć zmarłej Liwii. Pomimo że Tyberiusz nie pozwolił ostatecznie na jego budowę, należy podkreślić, że jest to jedyny przypadek uhonorowania kobiety w taki sposób przez senatorów w Rzymie (Sawiński 2014: 126-137).

4. Uroczystości pogrzebowe

Niestety źródła nie dostarczają nam zbyt wielu informacji na temat wyglądu ceremonii pogrzebowych, jakie zorganizowano ku czci zmarłych synów Augusta. Wiemy jedynie – podobnie jak wcześniej w odniesieniu do Druzusa Starszego – że zwłoki młodych Cezarów po ich przetransportowaniu do Italii nieśli do Rzymu w uroczystej procesji ubrani w żałobne stroje trybuni wojskowi oraz najwybitniejsi przedstawiciele miast, przez które przechodził kondukt pogrzebowy (Cass. Dio 55, 12, 1). W przypadku Gajusza była to urna z jego szczątkami, gdyż ciało zostało najprawdopodobniej spalone jeszcze w Limyrze. Duża odległość, jaka dzieliła to miasto od Rzymu, uniemożliwiała bowiem sprowadzenie jego zwłok na tyle szybko, aby zapobiec ich rozkładowi. Z podobną sytuacją mieliśmy do czynienia później w przypadku Germanika, którego ciało zostało skremowane w Antiochii, a więc w miejscu jego śmierci (Tac., *Ann.* 2, 83, 2; *TS* fr. I 35-36). W przypadku Lucjusza możemy założyć, że jego *funus* odbyło się zgodnie z wypracowanym wcześniej modelem, który stosowano podczas pogrzebów przedstawicieli rodziny cesarskiej (Sawiński 2012: 35-41). Ciało młodszego z synów Augusta zostało zatem wystawione na widok publiczny na Forum Romanum. Pomimo milczenia źródeł możemy przyjąć, że tradycyjną *laudatio funebris* na cześć Lucjusza wygłosił August. Wiemy bowiem, że princeps wygłaszał takie mowy w czasie wszystkich wcześniejszych pogrzebów członków *domus Augusta* (Cass. Dio 53, 30, 5; 54, 28, 2; 54, 35, 5; 55, 2, 2; Suet., *Claud.* 1, 5). Z Forum ciało Lucjusza przeniesiono na Pole Marsowe, gdzie zostało skremowane. Następnie urnę zdeponowano w Mauzoleum Augusta. Z kolei w przypadku Gajusza zorganizowane na jego cześć uroczystości pogrzebowe były najprawdopodobniej zbliżone do tych, które odbyły się później w związku

ze sprowadzeniem do Rzymu urny ze szczątkami Germanika, o czym informuje Tacyt (*Ann.* 3, 4, 1). Na tej podstawie możemy zatem przyjąć, że ceremonia pogrzebowa Gajusza odbyła się na *Campus Martius*, gdzie w obecności rodziny cesarskiej, urzędników, żołnierzy i plebsu miejskiego urna z jego kośćmi została umieszczona w Mauzoleum.

5. Honory pośmiertne przyznane przez mieszkańców prowincji

Pośmiertne uczczenie zmarłych synów Augusta przez senat oraz lokalne władze kolonii włoskich stało się również impulsem do podobnych działań na terenie rzymskich prowincji. W Limyrze, miejscu śmierci Gajusza, mieszkańcy miasta wystawili upamiętniający go cenotaf (Borchhardt 1974: 217-241; Ganzert 1984). W szczególnie spektakularny sposób obu braci uhonorowali mieszkańcy Nîmes (starożytne Nemausus) w Galii Narbońskiej. Na ich cześć została tam wzniesiona świątynia, znana powszechnie jako *Maison Carrée* (il. 6), która zachowała się do dzisiaj (Amy, Gros 1979).

W wielu miastach imperium obu braci uczczono ponadto poprzez wystawienie posągów. Dobrym przykładem mogą być m.in. statuy wzniesione na ich cześć w Koryncie. Rzeźby młodzieńców ustawiono w eksedrze miejscowej Bazyliki Juliańskiej. Szczęśliwie oba posągi przetrwały do naszych czasów (il. 7). Statua Gajusza zachowała się w całości, z rzeźby Lucjusza – głowa i tors. Dzięki temu wiemy, że obu braci przedstawiono na podobieństwo Dioskurów, nago, jedynie w płaszczach przerzuconych przez lewe ramię i owiniętych wokół lewego przedramienia (Rose 1997: 138-139 (nr 69); Boschung 2002: 64-66).

Przypuszcza się, że z osobą Gajusza wiąże się także, wzorowany na rzeźbie Augusta z Prima Porta, posąg w pancerzu znaleziony w Charchell (starożytna Jol-Caesarea) w Mauretanii (il. 8). Został on prawdopodobnie ufundowany krótko po jego śmierci, przez mauretańskiego władcę Jubę II, który towarzyszył Gajuszowi podczas jego ekspedycji wschodniej. Ikonografia pancerza upamiętniała sukcesy Gajusza, odniesione w czasie kampanii armeńsko-partyjskiej. W centrum przedstawienia ukazano półnągą postać – identyfikowaną z Gajuszem – która przekazuje Wiktorię z tropajonem Wenus, patronce rodu julijskiego. Za przedstawieniem syna Augusta znajduje się Wiktoria, która trzyma ponad głową młodzieńca wieniec dębowy (*corona civica*). Poniżej centralnej sceny ukazano dwa centaury, z których jeden trzyma róg obfitości, drugi – ster okrętu. Są to bez wątpienia nawiązania do pomyślnych dla państwa konsekwencji zwycięstwa Augusta pod Akcjum. W tym kontekście sukces Gajusza wyeksponowano jako kontynuację szczęśliwej ery, którą rozpoczęło wspomniane zwycięstwo. W górnej części pancerza umieszczono wyobrażenie Marsa w hełmie i zbroi. Na taszkach natomiast – głowy brodatych barbarzyńców, które symbolizują pokonanych Partów i Armeńczyków (Zanker 1999: 225-226).

VII. Senat, Italia i Piza w czasach Augusta

Dekrety z Pizy (*decreta decurionum*) są nie tylko znakomitym źródłem do opisu formalnych aspektów władzy Augusta, kształtowania się mechanizmów jej sukcesji, relacji w obrębie *domus Augusta*, ale także niepowtarzalnym śladem tworzenia się nowego rodzaju związków pomiędzy Rzymem i Italią, opartych z jednej strony na kreowaniu wzorów działań (przez rodzinę cesarską, senat, ekwitów itd.) i wywieraniu presji na ich powielanie, z drugiej zaś strony na ich akceptacji i przekształcaniu w celu zachowania własnej podmiotowości. Można więc dekreta z Pizy (zarówno w ich treści, jak i materialną formę) interpretować jako próbę akceptacji monarchicznej rzeczywistości z zachowaniem pewnej autonomii albo jako pragnienie pozostania podmiotem w ramach cesarskiego imperium (Rowe 2002: 103-119).

1. Rola senatu

W systemie stworzonym przez Augusta senat pełnił funkcję forum debaty politycznej i był odpowiedzialny za oficjalne kontakty z innymi państwami. Mimo że część jego zadań przejął princeps (polityka, zarząd prowincji, kontrola skarbu państwa itd.), będący formalnie senatorem, to jednak przywrócił mu autorytet i nadał nowe obowiązki (sądownicze, legislacyjne i wyborcze). Dzięki temu senat stał się formalnie w pewnym stopniu autonomicznym elementem systemu politycznego. Relacje pomiędzy nim i princepsem z jednej strony opisywała *tribunicia potestas*, z drugiej natomiast różnego rodzaju akty honorowania. August dzięki władzy trybunskiej mógł wpływać na kształt i decyzje senatu, z kolei senat wykorzystywał swoje kompetencje do autoryzacji pozycji princepsa, wpływania na jego postępowanie i wzmocnienia zasady kooperacji (Brunt 1984).

W okresie Republiki uchwały honoryfikacyjne senatu miały wyjątkowy charakter. W okresie pryncypatu stały się normą. Ich wydawanie było nie tylko konsekwencją nowego miejsca senatu w systemie politycznym, ale przede wszystkim nowej kultury opartej na *consensus universorum* (Lobur 2008; zob. *DPL* 11-12: *per consensum omnium ordinum*). Senat działał w tym zakresie w porozumieniu z cesarzem i rodziną cesarską (*TS* fr. I 1-8), uwzględniał w swoich uchwałach także decyzje innych ciał, na przykład *ordo equester* czy ludu rzymskiego (*TS* fr. II kol. b 2-19), decydował o działaniach podejmowanych zarówno w Rzymie, jak i w prowincjach (*TS* fr. I 22-37; zob. fr. II kol. a 7-11), ale przede wszystkim rozpowszechniał je w koloniach, municypiach, miastach i obozach legionowych (*TS* fr. II kol. b 24-26; *SCPP* 170-172). Uchwały senatu nigdy jednak nie traktowały princepsa jako „nieomylnego” czy „wszechmocnego”, często też nie odnosiły się do niego bezpośrednio, koncentrując się – jak fragment ujęty w jednym z dekretów z Pizy – na członkach jego rodziny. W ten sposób z jednej strony senat pozostawał lojalnym współpracownikiem princepsa, ale jednocześnie zwiększał swoją

obecność w dyskursie publicznym i potwierdzał swój autorytet wobec pozostałej części społeczeństwa.

W okresie Republiki kopie dekretów były archiwizowane przez kwestorów miejskich (*quaestores urbani*) w postaci dokumentacji (*tabellae publicae*) przechowywanej w skarbcu (*aerarium*). W okresie Cesarstwa za ich publiczną dostępność zarówno w Rzymie (zob. np. *SCPP* 170; *TS* II kol. b 20-21), jak i w prowincjach, odpowiedzialni byli urzędnicy (konsulowie, namiestnicy itd.). Nie znalazłbyśmy zapewne sześciu kopii *SCPP* z Betyki, gdyby nie gorliwość Numeriusa Vibiusa Serenus, ówczesnego namiestnika prowincji Hispania Ulterior. To dzięki zaangażowaniu takich lojalnych przedstawicieli senatu odbywała się transmisja cesarskiej ideologii w najdalsze zakątki imperium. Dzięki temu wszyscy mieszkańcy poznawali oficjalną wersję wydarzeń, a Rzym mógł kontrolować pamięć o nich. W italskich kalendarzach (*fasti*) pochodzących z okresu pomiędzy 45 rokiem p.n.e. a 22 rokiem n.e. odnajdujemy – podobnie jak w dekreście dotyczącym Lucjusza – ślady dwudziestu dziewięciu senackich uchwał (*Inscr. Ital.* XIII.3 559-560; zob. Rowe 2002: 41-66).

2. Rzym, Italia i rodzina cesarska

Uchwały senatu znajdowały oddźwięk nie tylko w prowincjach, ale także w miastach Italii. Podczas gdy mieszkańcy prowincji posiadali swoich reprezentantów, których wybierali do zgromadzeń prowincjonalnych (*koina* na Wschodzie i *concilia* na Zachodzie), to Italia była pozbawiona tego rodzaju przedstawicielstwa. Rzymska Republika bowiem nie poradziła sobie z rozszerzeniem rzymskiego obywatelstwa po wojnach ze sprzymierzeńcami (lata 91-88 p.n.e) i wchłonięciem około czterystu miast i innych wspólnot Italii (Eck 1979). August podzielił ją – co prawda – na jedenaście regionów, ale ta struktura nie odgrywała większej roli. Poszczególne obszary nie posiadały bowiem stałych urzędników, chociaż umożliwiały lokalne dokonywanie cenzusu (Suet., *Aug.* 46; *TH* 142-156). Pomimo wizyt princepsa w wybranych wspólnotach, jego troska koncentrowała się przede wszystkim na rozwoju infrastruktury, zarówno miejskiej, jak i drogowej, oraz zapewnieniu sprawnej komunikacji (Thomas 1996). Wymiana informacji pomiędzy miastami Italii i Rzymem odbywała się przede wszystkim dzięki mobilności ludzi i obiegowi dokumentów.

20 sierpnia 2 r. n.e. w dzisiejszej Marsylii (starożytna Massilia) podczas podróży do prowincji hiszpańskich zmarł Lucjusz. Jego ciało centurionowie i municypalna arystokracja przenieśli do Rzymu. Piza, której był patronem, z dużym prawdopodobieństwem mogła być świadkiem tej uroczystej procesji. Niestety nie wiemy, w jaki sposób wtedy zareagowała na te wydarzenia rada dekurionów. Z późniejszej uchwały, z 19 września dowiadujemy się jedynie, że było ona rozszerzeniem zaszczytów ujętych we wcześniejszych dekretach (*DPL* 5: *augendis honoribus*; 30: *superioribus decretis*). Nie możemy być jednak pewni, czy owe

wyrażenia nie odnoszą się raczej do uchwał zebranych w dokumencie senatu, który stał się częścią pizańskiej uchwały.

Na pewno jednak rada dekurionów zebrała się miesiąc po tych wydarzeniach, aby oficjalnie zareagować na śmierć syna Augusta. Być może był to dzień, w którym do Pizy dotarł odpis uchwały senatu dotyczącej sposobu pośmiertnej honoryfikacji Lucjusza. Jest to bardzo prawdopodobne, gdyż ta sama data pojawia się w źródłach dotyczących innego włoskiego miasta, a mianowicie Gabii. Kalendarz (*fasti*) pochodzący stamtąd omyłkowo podaje 19 września jako datę śmierci Lucjusza (Hagenbuch, Orelli 1828: 165 (nr 644)). Jeżeli nie był to błąd kopisty lub kamieniarza (*XIII k. Oct.* zamiast *XIII k. Sep.*), to najpewniej odnotowano w nim datę, kiedy lokalna rada spotkała się w reakcji na pojawienie się w mieście tej samej uchwały senatu, którą otrzymała również Piza. Zapewne nie tylko one. Z fragmentu *fasti* z Ostii dowiadujemy się, że także jej mieszkańcy zareagowali na uchwałę senatu i w obliczu śmierci Lucjusza wyrażali swoją postawę, m.in. zakładając żałobne szaty, zapalając świece i urządzając procesję (Inscr. Ital. XIII.1 181-182): *tecta est. Hominu[m---g-] / -inta millia can[delis ardentibus] / obviam processe[runt. Magistratus] / Ostiensium pulla[ti corpus tulerunt.] / Oppidum fuit orn[atatum---]*). Nie znamy motywacji stojących za decyzjami mieszkańców Gabii i Ostii, ale z dużym prawdopodobieństwem możemy założyć, podobnie jak w przypadku rady dekurionów etruskiego miasta, że była to bezpośrednia zachęta wyrażona przez uchwałę rzymskiego senatu. Z punktu widzenia mieszkańców Pizy była ona na tyle istotna, że fragment jej tekstu został włączony do uchwały kolonii, o czym świadczy m.in. wykorzystanie skrótu *q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c.* (DPL 8), sentencja *cum senatus populi Romani...* (DPL 9; zob. też DPL 33), czy pozostawienie nieadekwatnego wyrażenia „tam” (DPL 18: *ibi*) z pierwotnego tekstu. Błędy tego rodzaju nie były wcale czymś wyjątkowym w dokumentach kolonii czy municypiów (Frederiksen 1965).

Miasta, do których dotarł przekaz senatu, nie tylko w podobny sposób reagowały na wydarzenia związane z rodziną cesarską, ale z całą pewnością – podobnie, jak mieszkańcy Pizy – nie omieszkali zawiadomić o swoich decyzjach Rzymu i wysłać poselstwa z kondolencjami. Nowa „kultura lojalności” polegała nie tylko na dostosowywaniu się do wzorów kreowanych w Rzymie, ale dopuszczała ich kreatywne przekształcanie, a nawet zachęcała do współzawodnictwa.

3. Rzym i Piza: naśladowcy i innowatorzy

Rzymski senat uchwały dotyczące pośmiertnych honorów dla Lucjusza i Gajusza polecił wystawić na widok publiczny przy wybudowanym przez Augusta Mauzoleum (*TS* fr. II kol. a 5-7; zob. von Hesberg, Panciera 1994: 98-108), znajdującym się tuż za granicą (*pomerium*) Rzymu w bezpośrednim sąsiedztwie Ara Pacis Augustae oraz *ustrinum*, miejscu przeznaczonym na kremację zmarłych

członków rodziny cesarskiej (Rehak 2006). Dekurionowie postanowili również stworzyć lokalne *monumentum*, które wzmacniałoby istniejące relacje pomiędzy *domus Augusta* a rzymską kolonią i w odpowiedni sposób modelowało społeczną pamięć. Jego forma była adekwatna do możliwości finansowych wspólnoty oraz miała stanowić architektoniczną scenerię rytuałów publicznych oraz prywatnych ku czci zmarłych członków *domus Augusta*. Założenie składało się z ołtarza, przed którym znajdował się ogrodzony drewnianymi palami plac, w obrębie którego palono kosztowne ofiary zwierzęce, oraz stosy niezbędnego do tego celu drewna. W bezpośrednim sąsiedztwie ołtarza wyeksponowano inskrypcje z uchwałami dotyczącymi Lucjusza (DPL 26-31). Zapewne później znalazł tu swoje miejsce także dekret dotyczący Gajusza. Być może – podobnie jak w Rzymie – swoje miejsce znalazły też kolejne uchwały senatu dotyczące innych członków *domus Augusta*.

Jeżeli w przypadku Lucjusza możemy mówić o postępowaniu zgodnym z zaleceniami senatu, a może nawet skrupulatnym naśladownictwem na miarę etruskiej kolonii, to w przypadku reakcji na śmierć Gajusza mamy do czynienia z zupełnie odmienną sytuacją. Reakcja mieszkańców Pizy, pomimo braku urzędników w kolonii, była co prawda zgodna z wcześniej „wyuczonymi” zachowaniami, ale jednocześnie oznaczała ich śmiałe przekroczenie. Wcześniejsze pogrzeby Marcellusa, Agryppy, Oktawii, Druzusa Starszego i Lucjusza oraz sposoby ich honorowania pozwoliły wypracować pożądane formy postępowania, poznać odpowiednią leksykę i stosowne gesty. Gdy do Pizy dotarła wiadomość o śmierci Gajusza, przedstawiciele mieszkańców Pizy czuli się na tyle pewnie, że nie musieli już czekać na wskazówki rzymskiego senatu. Zamiast podążać za jego sugestiami, dali upust emocjom i w poruszający sposób wyrazili swój stosunek do *domus Augusta* i przedwcześnie zmarłego następcy. Zarówno Augusta, jak i Gajusza nie scharakteryzowano zwyczajowymi formułami, ale ten pierwszy został określony jako „strażnik imperium rzymskiego i obrońca całego świata” (DPG 45-46: *custodis imperi Romani totiusque orbis terrarum praesidis*), a śmierć jego syna – „wnuka boskiego Juliusza Cezara” (DPG 47: *divi nepotem*) i „jedynego w swoim rodzaju obrońcy kolonii” (DPG 53: *coloniaeque nostrae unicum praesidium*) uznano za „katastrofę” (DPG 50; 56: *casus*). Tym razem groza śmierci w rodzinie cesarskiej nie dotknęła tylko Rzymu (ponad sześćdziesięcioletni cesarz został pozbawiony następcy!), ale i wielu z oddanych mieszkańców imperium. Trudno nie zauważyć, że ton uchwały brzmi przesadnie, jeżeli wręcz nie histerycznie (Rowe 2002: 114). Szczególnie gdy porówna się go ze sztywnym, rzeczowym ujęciem tego wydarzenia przez mieszkańców Cupra Maritima (Inscr. Ital. XIII.1 245):

*VIII k. Mart. C. Caesar] Aug(usti) f. dec[essit in Lycia] / [annum agens XXI]
II. Romae iustit[ium indic]/[tum est,] donec ossa eius in [ma]usol[eum in]/
[lata sunt.] V eid. Sept. bellum cum [hostibus] / [p(opuli) R(omani) gerens] in
Armenia percuss[us est, dum] / [obsidet Ar]ta[g]iram, Ar[meniae oppidum].*

21 lutego, Gajusz Cezar, syn Augusta, zmarł w Licji w wieku 23 lat. W Rzymie ogłoszono żałobę aż do momentu złożenia jego szczątków w Mauzoleum. Został ranny 26 sierpnia w czasie wojny z wrogami ludu rzymskiego w Armenii, gdy oblegał Artagirę, armeńskie miasto.

Ale własny głos mieszkańców Pizy słyhać nie tylko w doborze słów, ale i kryjących się wśród nich decyzji. Przede wszystkim tej dotyczącej wystawienia w Pizie łuku honoryfikacyjnego na cześć Gajusza z uwzględnieniem także jego brata. Dotychczas to przecież zawsze *senatus populusque Romanus* podejmował decyzje o honorowaniu członków rodziny cesarskiej łukami zarówno w Rzymie, jak i innych miejscach imperium. Tym razem ubiegli go mieszkańcy Pizy. *Ordo* kolonii nie tyle więc działał zgodnie z wolą senatu, ile brał przykład z jego wcześniejszych decyzji. Z lojalnego naśladowcy przeobraził się w twórczego inicjatora, którego decyzje musieli teraz brać za przykład inni. Była to zresztą strategia realizowana także przez inne wspólnoty. Niewiele później, w 18 r. n.e., mieszkańcy nieodległego Forum Clodii, ignorując decyzje senatu (który przyznał pierwszemu cesarzowi status *divus*), ustanowili w swoim mieście wspólny kult *numen* Augusta, jego następcy Tyberiusza i Liwii (CIL XI 3303=ILS 154). Mimo że dzięki takim gestom, za którymi stały niezależne decyzje, mogli aspirować do reprezentowania całej Italii, to rozsiane po całym półwyspie przejawy czci wspólnot obywatelskich zdecydowanie bardziej wzmacniały spójność państwa, niż podważały autorytet instytucji nowego reżimu.

4. Princeps i ekwici: T. Statulenus Iuncus

Miasta Italii, wobec braku instytucji, które zapewniałyby im stały kontakt z centrum, polegały przede wszystkim na bezpośrednim kontakcie z Rzymem (Gabba 1986). Odbyswał się on na różnych poziomach. Mieszkańcy Italii podróżowali do Rzymu w celach handlowych, zarobkowych (np. prace budowlane), kulturalnych (ekwici mieli zarezerwowane odpowiednie miejsce w teatrze), politycznych (m.in. organizowali własne zgromadzenia w Rzymie, uczestniczyli w wyborach), religijnych, a także sądowniczych. Najskuteczniejszą formą były jednak poselstwa. Najczęściej wysyłano najważniejszych dekurionów (*DPL* 14: *decem primi*), aby wręczyć *libellus*, a więc pisemną petycję, informację lub prośbę do cesarza w imieniu niewielkich wspólnot. Petycje często prezentowano osobiście w czasie *salutationes*, a ich konsekwencją była odpowiedź (*subscriptio*) umieszczana pod tekstem petycji przez cesarza lub jego sekretarza. Niekiedy petycję wraz z odpowiedzią utrwalano w formie inskrypcji (Millar 1977: 240-252).

Uchwała honorująca Lucjusza zakładała, że przedstawiciele *ordo decurionum* (*DPL* 34: *legati ex nostro ordine*) powiadomią o uchwale Augusta. Nie wiemy niestety, czy delegacja dotarła do Rzymu. W 4 r. n.e. w obliczu braku urzędników rada postanowiła zwrócić się o pomoc do T. Statulenus Iuncusa (Demougin 1992:

104-105, nr 102), który miał przewodniczyć poselstwu złożonemu z dekurionów. Miało ono, oprócz przedstawienia tekstu uchwały dotyczącej Gajusza, zapoznać Augusta z sytuacją kolonii. Statulenus, dzielący obowiązki pomiędzy Rzymem i Pizą, nie był zapewne obecny w Etrurii, gdyż na początku miesiąca jako członek kolegium pontyfików musiał wypełnić swoje obowiązki w Rzymie (Rüpke, Glock 2005: 1300, nr 3150).

Do zadań jednego z trzech niższych pontyfików (*pontifex minor*) należała m.in. obserwacja księżyca przed Kalendami w celu ustalenia liczby dni do Nonów (Ryan 2002). Udawał się on w tym celu wieczorem na *Arx*, a następnie rano referował swoje obserwacje królowi rytuału (*rex sacrorum*). Obaj kapłani udawali się do Curia Calabra w południowo-zachodniej części Area Capitolina, być może w pobliżu *casa Romuli* i przybytku Fides, aby złożyć ofiarę Janusowi. Następnie zadaniem pontyfika było przywołanie Juno Covelli pięć lub siedem razy (pięć razy w styczniu, lutym, kwietniu, czerwcu, sierpniu, wrześniu, listopadzie i grudniu; siedem razy w marcu, maju, lipcu i październiku), w celu określenia liczby dni do Nonów (Serv., *Aen.* 8, 654; Varro, *Ling.* 6, 27; Macrob., *Sat.* 1, 15, 10; Insc. Ital. XIII.2 111; Lyd., *mens.* 3, 10; zob. Coarelli 1993; Rüpke 1995: 210-212).

W związku z obowiązkami Statulenusu dekurioni z Pizy musieli zapewne udać się do Rzymu i osobiście poprosić pontyfika o pomoc w przedstawieniu spraw Augustowi. W czasie aranżowania spotkania udało się w Pizie wybrać nowych urzędników. Pod ich przewodnictwem ratyfikowano wcześniejsze decyzje i najprawdopodobniej także przyznano Statulenusowi tytuł *princeps coloniae*. Zgodnie z tradycją republikańską zapewne powinien zostać *patronus coloniae*, ale w obliczu wcześniejszego patronatu członka *domus Augusta* nie byłoby to najlepsze rozwiązanie. Wybrano więc takie, które nie naruszałoby społecznej hierarchii, ale jednocześnie pozostawało szczególnym wyróżnieniem. Tytuł *princeps coloniae* był idealny, ponieważ nawiązując do patronatu miejskiego, jednocześnie zapewniał lokalnie Statulenusowi pozycję, jaką August miał wśród senatorów (*princeps senatus*), a Gajusz i Lucjusz wśród młodzieży (*principes iuventutis*). Mimo że w pierwszych dziesięcioleciach pryncypatu rzadko wybierano na patronów ekwitów (Demougin 1988: 697-700), gdyż polityka cesarska kładła nacisk na to, aby te funkcje obejmowali senatorowie, to zdarzały się wyjątki. W Pompejach był nim M. Holconius Rufus, pięciokrotny duumwir, dwukrotnie municypalny cenzor (*quinquennalis*), kapłan Augusta (*flamen Augusti*), trybun wojskowy decyzją ludu (*tribunus militum a populo*), który sfinansował generalną przebudowę teatru (D'Arms 1989). Patronat bowiem łączono z funkcjami municypalnymi, kapłańskimi oraz dobroczynnością, urzeczywistniając „miejski konsensus” (Gordon 1990).

Wszystko to musiało się wydarzyć przed 26 czerwca 4 r. n.e., gdy August dzierżył *tribunicia potestas* po raz dwudziesty szósty. Za przyznaniem tytułu *princeps coloniae* musiało stać jednak coś więcej niż tylko zaaranżowanie spotkania z Augustem. Najprawdopodobniej Statulenus od dawna angażował się we wzmacnianie relacji pomiędzy Pizą i Rzymem. Być może nie tylko pełnił obowiązki kapłana kultu Au-

gusta, ale był także fundatorem jego świątyni. Możemy także podejrzewać, że to za jego sprawą w oczach mieszkańców Pizy Gajusz wydawał się postacią, z którą wiązano szczególne oczekiwania. Emocje, które odnajdujemy w tym dekreście, przypominają entuzjazm, który uderza z jednego z tekstów innego rzymskiego ekwity – Owidiusza. Być może obaj byli świadkami wydarzeń z końca 2 i początku 1 r. p.n.e., gdy konsekrowano świątynię Marsa Ultora na Forum Augustum (na którym elogia *summi viri* przepowiadały przyszłość Gajusza) oraz uroczystie pożegnano adoptowanego syna Augusta, udającego się na Wschód. Nadzieje społeczne związane z Gajuszem musiały być duże, skoro jeszcze bez wiedzy o militarnych rezultatach jego wyprawy Owidiusz poświęcił jej dłuższy urywek swojej „Sztuki kochania” (*Ars am.* 1,176-228), optymistycznie deklarując: „Będiesz nasz, Oriencie!” (178) i mówiąc o dowodzącym misją: „będziesz pierwszy w starszyźnie, jak dziś – wśród młodzieży” (194: *nunc iuvenum princeps, deinde future senum*).

Rok 2 p.n.e. był zresztą szczególnie dla korporacyjnej aktywności ekwitów, gdyż właśnie wtedy proklamowali oni Lucjusza *princeps iuventutis* oraz razem z senatem i ludem obdarzyli Augusta tytułem *pater patriae*. Wobec braku instytucjonalnego przedstawicielstwa (podobnego do senatu) właśnie dzięki takim aktom ekwici mogli poczuć się jak *ordo* i wzmacniać swoją grupową tożsamość. Ekwitom przysługiwał określony strój, miejsca w teatrze, rytuały (*transvectio equitum*, *Lusus Troiae* itd.) oraz funkcje cywilne i militarne, ale jedynie inicjatywy tego rodzaju pozwalały im wspólnie brać aktywny udział w życiu politycznym (Brunt 1983).

Oczywiście obraz Gajusza w Pizie musiał mieć znacznie mocniejszą podbudowę niż emocje tak zasłużonego ekwity jak Statulenus. Wydaje się, że kluczowe mogły być także inne motywacje, wyrażone zresztą w treści dokumentu. August to przecież w nim „strażnik imperium rzymskiego i obrońca całego świata” (DPG 45-46), a Gajusz – „jedyne w swoim rodzaju obrońca kolonii” (DPG 53). Obaj członkowie *domus Augusta* zostali przedstawieni z punktu widzenia oczekiwań mieszkańców etruskiej kolonii. Rządy Augusta oprócz przywrócenia ogólnego bezpieczeństwa przyniosły Pizie także wymierne korzyści finansowe. Boom budowlany bowiem wpłynął na zwiększenie zapotrzebowania na marmur i drewno, w którego handel byli zaangażowani obywatele tego etruskiego miasta (Harris 1971: 316-318). Mimo to ciągłym zagrożeniem pozostawali piraci z Sardynii, którzy nie tylko zapamiętali atakowali stały ląd, ale szczególnie nękali Pizę (Strab. 5, 2, 7; zob. Rowe 2002: 116-117). Sardynia dopiero w 6 r. n.e. otrzymała zarządcę w postaci ekwickiego prefekta (Cass. Dio 55, 28, 1), a ochrona Italii ze strony Rzymu miała pasywny charakter. Lokalne zagrożenia nie dotyczyły jedynie mieszkańców Pizy, ale były udziałem także innych miast italskich. Rada miejska (*decuriones*) i mieszkańcy (*populus*) Palestriny (starożytne Praeneste) ufundowali na przykład ołtarze dla Securitas i Pax Augusta, a po śmierci pierwszego princepsa wzniesli trzeci ołtarz (il. 9), na którym wizerunek Augusta ujmuje rogi obfitości, charakteryzujące go jako gwaranta dobrobytu nowych czasów (Zanker 1999: 303-304). Nic więc dziwnego, że śmierć jego potencjalnych następców miała dla mieszkańców Pizy szczególne znaczenie.

BIBLIOGRAFIA

Wszystkie skróty czasopism występujące w bibliografii zgodne są z konwencją przyjętą w L'Année Philologique.

INSKRYPCJE

DPL (CIL XI 1420) = *Decretum Pisanum de augendis honoribus Lucii Caesaris*

DPG (CIL XI 1421) = *Decretum Pisanum de honoribus Gaii Caesaris*

TS (Tabula Siarensis) = *Senatus consultum de memoria honoranda Germanici Caesaris, Lex Valeria Aurelia*

TH (Tabula Hebana) = *Lex Valeria Aurelia*

CIL VI 31199 = *Senatus consultum de memoria honoranda Germanici Caesaris, Lex Valeria Aurelia*

SCPP = *Senatus consultum de Cn. Pisone patre*

CIL VI 31200 = decyzja o pośmiertnych honorach dla Druzusa, fragment *senatus consultum*

TI (Tabula Ilicitana) = decyzja o pośmiertnych honorach dla Druzusa, fragment *rogatio*

Zbiorowe wydanie wszystkich wyszczególnionych wyżej inskrypcji znajduje się w książce: Lott 2012.

OPRACOWANIA

AMY, GROS 1979 – R. Amy, P. Gros, La maison carrée de Nîmes, Paris

BARGAGLI, GROSSO 1997 – B. Bargagli, C. Grosso, I Fasti Ostienses. Documento della storia di Ostia, Roma

BEARD, NORTH, PRICE 2017 – M. Beard, J. North, S. Price, Religie Rzymu, t. I, Historia, tłum. zbiorowe pod red. M.J. Baranowskiego i L. Olszewskiego, tłum. przejrzał, poprawił i opatrzył posłowiem L. Olszewski, Oświęcim

BORCHHARDT 1974 – J. Borchhardt, Ein Kenotaph für Gaius Caesar, JDAI 89: 217-241

BOSCHUNG 2002 – D. Boschung, Gens Augusta: Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses, Mainz

BRUNT 1983 – P.A. Brunt, Princeps and Equites, JRS 73: 42-75

BRUNT 1984 – P.A. Brunt, The Role of the Senate in the Augustan Regime, CQ 34: 423-444

COARELLI 1993 – F. Coarelli, Curia Calabra, LTUR I: 330-331

COOLEY 2009 – A.E. Cooley, *Res gestae divi Augusti*: Text, Translation, and Commentary, Cambridge

D'ARMS 1989 – J.H. D'Arms, Pompeii and Rome in the Augustan Age and beyond: the Eminence of the Gens Holconia, [w:] *Studia Pompeiana et classica in honor of Wilhelmina F. Jashemski*, t. I, red. R.I. Curtis, New Rochelle: 51-73

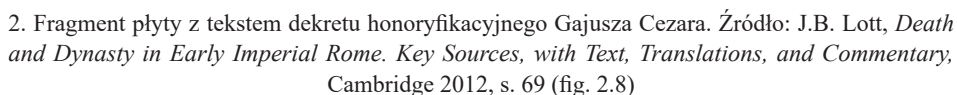
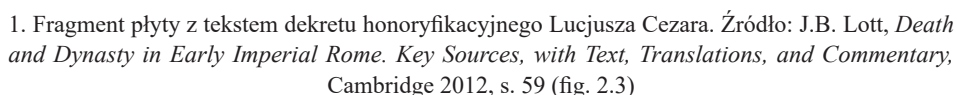
DEGRASSI 1963 – A. Degrassi, Inscriptiones Italiae, XIII. 2, Fasti anni Numani et Iuliani, Roma

DEMOUGIN 1988 – S. Demougin, L'orde équestre sous les Julio-claudiens, Rome

DEMOUGIN 1992 – S. Demougin, Prosopographie des chevaliers romains Julio-claudiens (43 av. J.-C.-70 ap. J.-C.), Rome

- DUTHOY 1984 – R. Duthoy, Sens et fonction du patronat municipal durant le Principat, AC 53: 145-156
- ECK 1979 – W. Eck, Die staatliche Organisation Italiens in den Städten in der hohen Kaiserzeit, München
- FREDERIKSEN 1965 – M.W. Frederiksen, The Republican Municipal Laws: Errors and Drafts, JRS 55: 183-198
- GABBA 1986 – E. Gabba, Le città italiane del I sec. a.C. e la politica, RSI 98: 653-663
- GALSTERER 2000 – H. Galsterer, Die Trauer der Städte um verstorbene Prinzen in der frühen Kaiserzeit, [w:] La commemorazione di Germanico nella documentazione epigrafica, red. A. Fraschetti, Roma: 173-187
- GANZERT 1984 – J. Ganzert, Das Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra: Architektur- und Bauornamentik, Tübingen
- GORDON 1990 – R. Gordon, From Republic to Principate: Priesthood, Religion and Ideology, [w:] Pagan Priests. Religion and Power in the Ancient World, red. M. Beard, J. North, London: 179-198
- GRADEL 2002 – I. Gradel, Emperor Worship and Roman Religion, Oxford
- HAGENBUCH, ORELLI 1828 – I.C. Hagenbuch, J.K. von Orelli, Inscriptionum Latinarum Selectarum Amplissima Collectio, t. I, Torino
- HÄNLEIN-SCHÄFER 1985 – H. Hänlein-Schäfer, *Veneratio Augusti*. Eine Studie zu den Tempeln des ersten römischen Kaisers, Roma
- HARRIS 1971 – W.V. Harris, Rome in Etruria and Umbria, Oxford
- HEINEMANN 2007 – A. Heinemann, Eine Archäologie des Störfalles. Die toten Söhne des Kaisers in der Öffentlichkeit des frühen Prinzipats, [w:] Archäologie und Geschichte 12, red. F. Hölscher, T. Hölscher, Heidelberg: 41-109
- VON HESBERG, PANCIERA 1994 – H. von Hesberg, S. Panciera, Das Mausoleum des Augustus. Der Bau und seine Inschriften, München
- KEPPIE 1983 – L. Keppie, Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47-14 BC, London
- KIENAST, ECK, HEIL 2017 – D. Kienast, W. Eck, M. Heil, Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie, Darmstadt (6. Auflage)
- KLEINER 1985 – F.S. Kleiner, The Arch of Gaius Caesar at Pisa (CIL, XI 1421), Latomus 44: 156-164
- LACEY 1979 – W.K. Lacey, *Summi fastigii vocabulum*: The Story of a Title, JRS 69: 28-34
- LOBUR 2008 – J.A. Lobur, Consensus, Concordia, and the Formation of Roman Imperial Ideology, New York-London
- LOTT 2012 – J.B. Lott, Death and Dynasty in Early Imperial Rome. Key Sources, with Text, Translations, and Commentary, Cambridge
- LUTHER 2010 – A. Luther, Zum Orientfeldzug des Gaius Caesar, Gymnasium 117: 103-127
- DE MARIA 1988 – S. De Maria, Gli archi onorari di Roma e dell'Italia romana, Roma
- MAROTTA D'AGATA 1980 – A.R. Marotta D'Agata, Decreta Pisana (CIL, XI, 1420-21), Pisa
- MILLAR 1977 – F. Millar, The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337), London
- NICOLS 2014 – J. Nicols, Civic Patronage in the Roman Empire, Leiden/Boston
- OLSZEWSKI 2010 – L. Olszewski, „Religia” i „kult cesarski” w starożytnym Rzymie – z życia pojęć, [w:] Społeczeństwo i religia w świecie antycznym, red. Sz. Olszaniec, P. Wojciechowski, Toruń: 361-377
- OLSZEWSKI, SAWIŃSKI 2014 – L. Olszewski, P. Sawiński, Rec.: *Edictum de Paemeiobrigensibus*. Edykt cesarza Augusta z roku 15 przed Chr., F. Beltrán Lloris (wstęp), K. Antczak, E. Twarowska-Antczak (przekład i tłumaczenie), [Fontes Historiae Antiquae 28, red. L. Mrozewicz, M. Musielak], Poznań 2013, Studia Europaea Gnesnensia 10, 2014: 359-369
- OSTROW 1990 – S.E. Ostrow, Augustales in the Augustan Scheme, [w:] Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and his Principate, red. K.A. Raaflaub, M. Toher, Berkeley: 364-379
- PATTERSON 2006 – J.R. Patterson, Landscapes and Cities. Rural Settlement and Civic Transformation in Early Imperial Italy, Oxford
- PRICE 1984 – S. Price, Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor, Oxford
- REHAK 2006 – P. Rehak, Imperium and Cosmos: Augustus and the Northern Campus Martius, Madison

- ROEHMER 1997 – M. Roehmer, *Der Bogen als Staatsmonument. Zur politischen Bedeutung der römischen Ehrenbögen des 1. Jhs. n. Chr.*, München
- ROMER 1974 – F.E. Romer, G. and L. Caesar in the East, Stanford University (Diss.)
- ROSE 1997 – Ch. B. Rose, *Dynastic Commemoration and Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period*, Cambridge
- ROSS TAYLOR 1920 – L. Ross Taylor, *The Worship of Augustus in Italy during His Lifetime*, TAPA 51: 116-133
- ROWE 2002 – G. Rowe, *Princes and Political Culture. The New Tiberian Senatorial Decrees*, Ann Arbor
- RÜPKE 1995 – J. Rüpke, *Kalender und Öffentlichkeit: die Geschichte der Repräsentation und religiösen Qualifikation von Zeit in Rom*, Berlin - New York
- RÜPKE, GLOCK 2005 – J. Rüpke, A. Glock, *Fasti sacerdotum*. Die Mitglieder der Priesterschaften und das sakrale Funktionspersonal römischer, griechischer, orientalischer und jüdisch-christlicher Kulte in der Stadt Rom von 300 v. Chr. bis 499 n. Chr., Teil 2: Biographien, München
- RYAN 2002 – F.X. Ryan, *Unterpontifex und Pontifikalkollegium*, [w:] *Res Publica reperta: Zur Verfassung und Gesellschaft der römischen Republik und des frühen Prinzipats*, red. J. Spielvogel, Stuttgart: 67-89
- SAWIŃSKI 2012 – P. Sawiński, *Pogrzeby i formy pośmiertnego uhonorowania członków rodziny cesarskiej w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*, *Studia Europaea Gnesnensia* 5: 33-64
- SAWIŃSKI 2014 – P. Sawiński, *Łuki triumfalne i honoryfikacyjne jako forma uczczenia członków rodziny cesarskiej w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*, *Meander* 69: 109-139
- SAWIŃSKI 2016 – P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e.-68 n.e.)*, Poznań
- SEGENNI 2011 – S. Segenni, *I decreta pisana. Autonomia cittadina e ideologia imperiale nella colonia Opsequens Iulia Pisana*, Bari
- SEVERY 2003 – B. Severy, *Augustus and Family at the Birth of the Roman Empire*, New York – London
- STAMBAUGH 1978 – J.E. Stambaugh, *The Functions of Roman Temples*, *ANRW II* 16.1: 554-608
- THOMAS 1996 – Y. Thomas, „Origine” et „Commune Patrie”. *Étude de droit public Romain* (89 av. J.-C.–212 ap. J.C.), Roma
- VAN HAEPERN 2016 – F. van Haepern, *Origine et fonctions des augustales (12 av. n.è.-37)*. *Nouvelles hypothèses*, *AC* 85: 127-155
- WESCH-KLEIN 1993 – G. Wesch-Klein, *Funus publicum*. Eine Studie zur öffentlichen Beisetzung und Gewährung von Ehrengräbern in Rom und den Westprovinzen, Stuttgart
- ZANKER 1999 – P. Zanker, *August i potęga obrazów*, tłum. L. Olszewski, Poznań
- ZETZEL 1970 – J.E.G. Zetzel, *New Light on Gaius Caesar's Eastern Campaign*, *GRBS* 11: 259-266

3. Mapa antycznej Italii. Źródło: A.M. Wittke, E. Olshausen, R. Szydlak, *Historischer Atlas der antiken Welt*, unter Mitarbeit von V. Sauer und weiteren Fachwissenschaftlern. Sonderausgabe, Stuttgart 2012 (Der Neue Pauly), s. 195

4. Świątynia Augusta i Romy w Puli (Colonia Pietas Iulia Pola Pollentia Herculanea).
Fot. Alyssa Brewer

5. Aureus, Lugdunum, ok. 8 r. p.n.e. Awers: głowa Augusta w wieńcu laurowym, legenda: AUGUSTUS DIVI F. Rewers: przedstawienie Gajusza na galopującym koniu z mieczem i tarczą w lewej ręce, w tle znaki legionowe, legenda: C CAES AUGVS F.

Źródło: *RIC*, ² *Aug.* 198

6. Świątynia Gajusza i Lucjusza Cezarów w Nîmes (Maison Carrée).
Źródło: <http://www.architecturecourses.org/>

7. Grupa statuaryczna przedstawiająca Augusta oraz Gajusza i Lucjusza Cezarów z bazyliki w Koryncie (Colonia Laus Iulia Corinthus); lata 4-14 n.e. Źródło: www.corinth-museum.gr

8. Pośmiertny posąg Gajusza Cezara (?) z Charchell (Jol-Caesarea), ufundowany prawdopodobnie przez Jubę II, władcę Mauritanii; po 4 r. n.e. Źródło: P. Zanker, *August i potęga obrazów*, tłum. L. Olszewski, Poznań 1999, s. 225, ryc. 178

9. Frontowa ściana ołtarza z Praeneste ufundowanego pośmiertnie dla Augusta, po 14 r. n.e.
Fot. Kevin Norman